

Fehér Zoltán

A bátyai lelkiség

Az alábbi dolgozat egy talán soha el nem készülő könyv néhány részletét tartalmazza. Címében a bátyai lelkiség szintagma helyett használhattam volna a bátyai mentalitás szókapcsolatot, de úgy éreztem, hogy a magyar szóban talán jobban megérezzük a mondanivaló lényegét. A lelkületen, lelkiségen ugyanis nem csak a fennkölt vallásosságot értem, a szakrális életerést, hanem azt a hétköznapi gondolkodásmódot, észjárást is, amely elárad az egész paraszti világon, s annak minden szegletén megmutatkozik.

A lelkiséget az egyéni adottságokon kívül alapvetően meghatározza az a *kor*, az a *természeti környezet* (természeti tér) és az a *szűkebb társadalom* (társadalmi tér), amelybe az egyén beleszületett. Amikor a bátyai lelkiséget teszem kutatásom tárgyává, egy sárközi parasztközösség XIX–XX. századi társas lélektani állapotáról szólok. Ezt a kérdést nem annyira a néprajz, inkább a szociálpszichológia vagy a szociálanropológia vizsgálja. A lelkiségbe beletartozik valamiféle hagyományos *világkép*, *értékrend*, *gondolkodásmód*, *észjárás*, s vele kapcsolatban a társadalmi, az anyagi és a szellemi igények összessége, illetve azok kielégítésének módjai. Lokális közösségek szerint az igények épp úgy különbözők, s létrehozójukra jellemzőek, mint azok kielégítési módjai, tehát jellemzik azokat, bennük az adott közösség értékrendje, lelkülete, észjárása nyilvánul meg. Tulajdonképpen a *lelkiség*, a *mentalitás* a *kultúra meghatározója*, amely nemzedékről nemzedékre hagyományozódik, s amelyet mégis minden nemzedéknek nemcsak elsajátítani kell, hanem gyarapítani is a szocializáció során.

A lelkiség tehát életminőségen alapuló társas lélektani (szociálpszichológiai) állapot. A régi emberek még egészen természetesen kötődtek – hiszen beleszülettek – olyan fogalmakhoz, mint a család, a szülőföld, a munka, a vallás, a haza, a nyelv, a nemiség, s eszükbe sem jutott, hogy ezt a hagyományos kötődést elszakítsák a közösségtől a személyiség szabadságának érvényre juttatásával. A közösség íratlan szabályai összességének ismeretét és betartását jelentette, amit Luby Margit, még a harmincas években a *paraszt-élet rendjének* nevezett.¹

Ha dolgozatom címéül a Bátyai rácsok mentalitását adnám, alapvető hibát követnék el. Igaz, hogy a közvélemény, a Kalocsai-Sárköz népe rácnak tartja a falut, de ez a nemzetiségi státusa történetileg alakult így, valójában nagyszámú kontinuum és később bevándorolt magyar leszármazottai is itt élnek, s helyesebbnek tartom, ha a Kovács Ágnes ajánlotta fogalommal e két nyelvű falunak a kultúráját kettős gyökerűnek mondanám, amelyből a magyart nem lehet kihagyni. Az itt élőket tehát nem sommásan rácnak vagy magyarnak nevezném, hanem bátyainak. (Így volt ezzel Bél Mátyás is, aki már a XVIII. században a bátyaiak nyelvét sem nem magyarnak, sem nem szlávnyak nevezte, hanem sommásan *bácsinak*.)²

1 Luby Margit: *A parasztlelet rendje*. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében. Bp., 1935.

2 Bél Mátyás: *Bács-Bodrog vármegye*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából*. VI. Sz. Iványosi-Szabó Tibor. Bp. 1982.

Dolgozatom megírásához az indítékot Bereznai Zsuzsa és Schön Mária hajósiak mentalitásáról írott könyve adta.³ Ilyen munkát igazából csak az készíthet el, aki a vizsgált településen nem hosszabb-rövidebb ideig végez „terepmunkát”, hanem egy életet tölt ott, egy levegőt szíva, egy kenyéren élve az ott lakókkal, aki minden szituációban tudja, mit kell tenni, hogyan kell viselkednie, véleményt, ítéletet alkotni, aki tehát ismeri a parasztlelet rendjét, az íratlan törvénykönyvet, akár igazi helybeliként, akár – mint jómagam – „lúd tojta víz hozta” módjára, azaz jövevényként. Mivel feleségem (Jelencsity Anna) egy bátyai szállásokon született parasztlány (tanárnő) lett, aki anyanyelveként beszélte a rácot, bekerülhettem a bátyai mikrotársadalom rokonsági hálózatába. Apósoméknál élhettem, velük dolgozhattam négyholdas birtokukon. Láttam, és részese lehettem mindennapjaiknak. Akkor is gyűjtöttem passzív megfigyelőként, ha nem akartam gyűjteni. Velem minden „adatközlő” mert őszintén beszélni, mert nyilatkozni bármiről, mert tudta rólam, hogy a Matán Miska (ipam ragadványneve) veje vagyok.

Ha meggondolom, néprajzi gyűjtéseim során mindig is az itt értéket és gondolkodásmódot jelentő „bátyaiságot” kerestem. Ennek ideológiai alapját a tételes és a népi vallásosság, a néphit és a proverbiumok (szólások, közmondások, szentenciák) adták, de benne volt a bátyaiság az egész bátyai kétnyelvű folklórban (népdalokban, mesékben, dramatikusszokásokban, történeti mondákban), a népi írásbeliségben, a személy- és helynevek tanúságtételében, a település formájában, az építészet milyenségében, a gazdálkodás és árucseré módjában, a viselet, a táplálkozás kultúrájában, a társadalmi viszonyokban (rokonság-szomszédság, úr-paraszt, szegény-gazdag, fiatal-öreg, férfi-nő). A lelkiség változásában nem kis szerepet töltött be az a kívülről, felülről érkező hatás, amely a tankötelezettség bevezetése óta (1868) az iskola által érte a falu népét. Mindezekben megnyilvánult egy sajátos gondolkodásmód és egy érzelmi viszonyulás. Ez a bátyaiságtudat volt az, amely a falut kifelé és befelé is meghatározta. Tükröződött bennük az önkép és a másokról alkotott vélemény. Befelé az azonosságok, kifelé a másságok által.

Ha a bátyaiságot létrehozó mentalitásról írok, talán elegendő eddigi gyűjtéseimet illetően szempontból áttekintenem, adatait csoportosítanom, s belőlük általánosításokat levonom. Tehetem ezt azért is, mert egy-egy néprajzi adat nemcsak sokféle jelenség illusztrálására alkalmas, de számos különféle következtetés is levonható belőle. Erre mégis legalkalmasabbnak a paraszti életrajzok és emlékezések látszanak. A memoárirókban mindig munkál az elmúlás elleni küzdelem. Szeretnék, hogy életükben valami marandót alkossanak. Az a szándék is benne van az emlékezésekben, amit Juhász Ferenc így fogalmazott meg: *„Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam, / Mert belepusztulok a döbönt hallgatásba.”* A visszaemlékezések mindig szubjektívek. Mindig ott van bennük az öngazolás kényszere, vagyis az a szándék, hogy egykori viselkedésüket, döntésüket az egyetlen helyes választási lehetőségnek tüntessék föl. Szerzőik, közlőik között akad idősebb, fiatalabb, férfi és nő, akad gazdagabb és szegényebb. de mindegyikük megnyilvánulása egy-egy adalék a bátyai lelkiséghez. A Magyar Néphit Topográfia kérdőívei között az 1970-es években már akadt egy olyan is, amely a szokásokkal kapcsolatos mentalitásra kérdezett rá. (Mit tartanak szépnek, jónak hasznosnak, mit csúnyának, rossznak, károsnak?) Kérdés, hogy az így nyert válaszok elfogadhatók-e, adekvátak-e. Ha ugyanis a több évtizedes adatokat idézve a ma élő bátyaiakat kérdezném meg, hogy miként vélekednek ezekről, vagyis „őseik” hajdani tárgyi és szellemi világáról, viselkedéséről, megnyilatko-

3 Bereznai Zsuzsa-Schön Mária: *Könyvek népe. A hajósi sváb parasztság sorsa 1938–1945 között.* Hajós, 2017.

zásairól, meghamisítanám a falu mentalitásáról szóló megállapításaimat, hiszen a kései utódok szavai nem azonosak a régi állapotok idején élők mentalitásával. A mentalitás, ha lassan is, de folyamatosan változik.

Jövevény mivoltom a kezdeti hátrányok után előnyt is jelentett számomra, hiszen mint „kívülről” jött ember mindazt friss szemmel láttam meg, vettem szemügyre, ami fölött a született bátyiaink tekintete elsiklott, s mikor érdeklődni kezdtem utána, maguk a megkérdezettek is csodálkoztak rajta, hogy eddig miért nem figyeltek föl rá. Ma pedig – életem alkonyán – a hagyományok hordozójának, a parasztságnak az eltűntével boldog lehetek, hiszen történeti értelemben véve „az utolsó percekben” sikerült a még élő paraszti hagyományokból sok mindent megmentenem. Talán még abban is reménykedhetem, hogy a magyar történelem vagy néprajz hivatásos kutatói ennek a kétnyelvű falunak a példáján is tanulmányozhatják a két, egy faluban lakó, egymásba olvadt nemzetiség kölcsönhatását (interetnikus hatásokat). A jövő magyar társadalmának építői, a törvényhozók, a politikusok pedig utánozható vagy ötleteket adó mintákat is láthatnak egy autonóm közösség hagyományos, spontán önfejlesztő, önmegtartó társadalmi technikáira.

A néprajztudomány megszületése óta a „helyi specialitások”, az adott helység, táj, népcsoport, nép sajátosságait gyűjtötte, osztályozta, vizsgálta. Már korán jelentkezett olyan igény, hogy mindebből az ezt létrehozó populációnak a karakterológiáját összegezhesse. A nem elegendő terepmunka, továbbá a kellő összehasonlítási anyag és lehetőség hiányában az ilyen célú monográfiák gyakran ingoványos talajra futottak, szubjektív, túlzó, egyoldalú, hamis következtetések levonására bőven adtak lehetőséget. Nálunk a nemzet-karakterológiára társadalmi igény mindenkor történelmi változások idején jelentkezett, amikor is az identitás, az önazonosság-tudat tisztázása bátorított bennünket az önigazolás tudatának létrejöttére, ami minden élő közösség Istentől belénk plántált célját hordozza magában: a terjeszkedését és a megmaradását.

Karácsony Sándor már 1914-ben néplélektani kutatásokba kezdett, s ez a tevékenysége egész életét végigkísérte. A magyar nép lelki alkatáról született írásaiból egy válogatás *A magyar észjárás* című gyűjteményes kötetben is megjelentek 1985-ben.⁴ Társaslélektani alapvetése hatással volt több nagyszerű munka létrejöttére. Ilyen például az 1939-ben Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent *Mi a magyar?* című kötet⁵, amelynek esszéi a történelem, az irodalom, a nyelv, a művészet, a vallás, az antropológia, a népzene és a néprajz adatainak summázatával próbáltak feleletet adni a címben jelzett kérdésre.

A népi írók falukutatói nem igazi szociográfiákat írtak, a szó egzakttól értelmében. Erdei Ferenc *Futóhomok*jában azonban éppen a mi tájunk, a Dunamellék népéről készít mentalitástérképet, s tulajdonképpen azt állapítja meg, amit én, hogy tudniillik az ide települt dalmátok teljesen hasonultak a befogadó magyarsághoz, míg a svábok gyökeresen különböznek tőlük.⁶ Megállapításait később részletesen ismertetem. Féja Géza, Szabó Zoltán könyveikben más magyar etnikai csoportok írói vénával megrajzolt paraszttípusait, mondhatnám karaktereit is ábrázolják éppen azok társadalmi-gazdasági helyzetük

4 Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Bp., 1985.

5 *Mi a magyar?* Sz.: Szekfű Gyula. Bp., 1939.

6 Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Bp. é. n. A dalmátok (...) mindenestől felszívódtak a magyarságba.... Vegyes kertművelők, egykezők (203.) A német községek szaporulata messze a magyar falvaké fölött van (205. A környék katonatáborzásain beszélnek, hogy egy-egy német falu legényei közt mily sok az ösztövé, agyondolgozott, torz ember (205.).

és mentalitásuk alapján, amint tette ezt Veres Péter (rideg paraszt), valamint a néprajzos Ortutay (basa paraszt, jobbágy paraszt, polgárosuló paraszt) vagy Szent Tibor is.

1942-ben Lükő Gábor nagyszerű könyve⁷ a magyar mentalitás megnyilatkozásait a néprajzi tárgyokban, népművészetben és minden paraszti megnyilvánulásban látta (tehát magában a kultúrában), és ezeket a „magyar lélek formái”-nak nevezte. Tudjuk, hogy ez a könyv fordulatot hozott a magyar néprajztudományban, mert benne egy új nézőpont jelentkezett. A szerző ugyanis egységben fogta föl a magyar népi kultúrát, mondván: ugyanaz a személy éneklé a pentaton népdalt, mint aki a székelykaput faragja, aki megosztott településen lakik, aki viseletben jár, sajátos ételeket fogyaszt, és így tovább. Hasonlatos volt ez a koncepció az orvostudományok napjainkban megfigyelhető integrálódásához, amikor már kezdik az egész embert nézni, nem csak – egy-egy részét valamelyik szaktudomány szempontjából – a betegnek a szívét, a tüdejét, szemét, stb. Lükő Gábor felfogása ennek ellenére ma is vitatott, főképp a szociálintropológia amerikai iskoláján felnőtt ifjú szakemberek körében. A szocializmus idején pedig kifejezetten vörös posztó volt a marxista tudósok szemében, akiknek a „magyar” és a „lélek” szó külön-külön is tudománytalan fogalmak voltak, ráadásul a nacionalizmus és az idealizmus szinonimái. Hát még így jelzős szintagmában: „magyar lélek”! („Van ilyen?”)

Tanulságosak azok az újabb tanulmányok, amelyek olyan vegyes lakosságú települések népcsoportjainak mentalitását hasonlították össze, amelyekben világosan elkülöníthetők – pl. a letelepülés időpontja, a falurész, vagy a vallás alapján – ezen népcsoportok. Zsidó Ferenc egy székelyföldi⁸, Andrásfalvy⁹ és Vass Erika¹⁰ pedig völgyeségi falvak vegyes lakosságának mentalitását, normáit, identitását vizsgálta. Ezekben a falvakban világosan elhatárolódnak egymástól a különböző etnikumok vagy etnikai csoportok. Hamis következtetésre jutnánk, ha Bátyát homogén rác faluként kezelnénk, s nem vennénk figyelembe a közelmúlt állapotát a rác nyelv dominanciája miatt. Épp ezért igyekszem kimutatni mindazt a hagyományt, amelyet az évszázadok alatt felszívódott vagy elsüllyedt magyarság őrzött meg és adott át a rátelepedő rácoknak.

Ha azonban csak a Lajtán túlról érkezett hajósi svábok mentalitását vetjük össze a bátyiaiakéval, vagy más (magyar) falvak lelki megnyilvánulásaival és tárgyasulásaival, azonnal észrevesszük, amit Kodály és Bartók a népzeneben figyelt meg. A Lajtán túli Európa gyökeresen más, mint a Lajtán inneni. Az itteni parasztibb, keleti, magyar, vagy legalábbis közép-európai. S mindez csak „másságot”, s nem értékrendbeli különbséget jelent.

A rendszerváltozás után Kopp Mária és Skrabski Árpád kutatta a kérdést¹¹, s foglalta össze nagyszerű munkájában a *Magyar lelkiségben* megállapításait, amely szigorú szembenézést jelentett a magyar életnek egy olyan alapvető tényezőjével, amelyről hosszú ideig nem beszélhattünk. A hurraóptimista szocialista sajtó szólamaira alig mert egy-egy bátrabb író felelni a pszichikai osztályok zsúfoltságának, a bandákba gyűlő fiatalok randalírozásainak, a kimagasló öngyilkossági számoknak a felmutatásával, mondván: itt mégis valami hiba lehet. Az említett szerzőpáros megállapította, hogy a szocializmus jogsértései, megfélemlítései anómiát, vagyis értékvesztést, ideálok, értékrendek válságát

7 Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*. Bp., 1942

8 Zsidó Ferenc: *Az etnikai identitás térbeni kifejeződései*. In: *Hitel* 2006/1. 45–59.

9 Andrásfalvy Bertalan: *Együtt élő népek, eltérő értékrendek*. Bp.–Pécs 2011.

10 Vass Erika: *Társadalmi, térbeli és időbeli határok Kübekházán az 1850–1950-es évek házassági anyakönyvei alapján*. In: *Móra Ferenc Múzeum évkönyve*. 3. Szeged, 2001.

11 Kopp Mária–Skrabski Árpád: *Magyar lelkiség*. Bp., 2017.

okozta népünk lelkében, ami állandó stresszt, bizonytalanságot, félelmet, elmagányosodást, kisszerű versengést, depressziót okoztak. A lelki és szociális egészség károsodása élettani változások okozója is lett. Gondoljunk azokra az öregekre, akik a téves után hirtelen városi panelházak lakóivá váltak. Az ilyenre vált társadalom egyedei akár a fogyasztói, akár a szocialista társadalom manipulációinak könnyű bábjai lehettek. A szerzők vizsgálatai szerint az életminőség Bács-Kiskun megyében közepes minőségű. Országos javítása érdekében a Katolikus Püspöki Kar körlevele értelmében lelki megújulásra van szükségünk. Ezért a fejlődés célja – mint Kopp Máriaék mondják – nem a mindenáron való gazdasági fejlődés, hanem az emberek jól-létének, életminőségének javítása. (A szerzők a jólét fogalmát az anyagiak, a jól-létét pedig a társadalmi-lelki vonatkozásban használják.)

A múlt

A Kalocsai-Sárköz és Bátya népének önképe, öntudata

Erdei Ferenc *Futóhomok* című könyvének Dunamellék című fejezetében megállapítja, hogy a Duna–Tisza közének magyar településeivel szemben ennek a tájnak a magyar népe (főképpen Patajról és Soltról beszél) egészen más mentalitású.¹² „Itt ősi falvak néznek a Dunára megkövesedett parasztkultúrával és megfáradt életkedvvel, s nem új duzzadó települések. Itt az idő megállt a XVII. században. Ez nemcsak a kontinuos református településekre igaz, hanem a Kalocsa környékiekre is, ahol béketűrőbben viselik sorsukat. Katolikusok és papjaik gondviselése is segíti megtartani őket e parasztoilágban. (...) kertkultúrájuk nagyszerű teljesítmény volt akkor paraszti szinten, de ezen a nívón mozog ma is. (...) Az őslakók és az »ősi parasztok« mindkét faluban szolidárisak egymással, ha el is szegényedett valamelyik közülük, viszont zárkóztak a jövevényekkel szemben. Tisztelik az írást és a tudományt, olvassák a Bibliát, és a gyermekeiket el nem hagyják az iskolából. Rátartók, igényesek, a tanácsban bölcssek, és beszédjük valóságos muzsika. Ékes fajta ez, minden jeles tulajdonnal, de ugyanakkor egykések, úrgyűlölők. Úrfélel szemben meg nem hajlanak, s irigy gyűlölettel nézik azok henyének látott életét, és kíváncsnak utána. Beléjük vésődött: az úr az úr és nem dolgozhat, a paraszt az paraszt, tehát dolgozik. (...) Az őslakók, ha elszegényednek ... nem állnak szolgálatba helyben. Elmennek vidékre vagy Pestre...

Solt és Pataj alatt, a Duna mellett ősi falvaknak van egy bokra, amely egyike az ország legrégebb kertművelő fészkeinek. Dunaszentbenedek, Géderlak, Uszód, Foktó és Fajsz kicsinyített másai a pataji és solti társadalomnak.

Csatlakozik e magyar falvakhoz két dalmát eredetű község, Bátya és Dusnok. Mindkettő átvésztelt s a megfogyatkozott népességet dalmát menekülők pótolták, akik átvették az ott lakó és környező magyarság termelési kultúráját, beleilleszkedtek annak társadalmi státusába. E helyek ma ugyanolyanok, mint a tiszta magyar községek. Vegyes kertművelők, régi parasztkultúra hordozói és egykézűk. Ugyanezen a vidéken történt néhány német betelepítés, de azok nem hasonultak a magyarsághoz, nyugati módra gyarapodó kispolgári földművelő falvak lettek. A dalmátok ellenben mindenestől fölszívódtak a magyarságba, és egészen átvették annak erkölceit. (...)

Ennek az ősi kertkultúrának a kifejlesztő tényezői sokkal inkább természetiek voltak, mint társadalmiak. E két tényező: a kiváló minőségű folyami hordaléktalaj és az ügyes paraszttrendű nép. (...) A paraszti nép végig csak parasztmódra termelt, s kapitalista polgári vállalatok híján paraszti kofáلكodás útján hozta forgalomba termékeit.

12 Erdei Ferenc. i. m.

A víz menti kis parasztközségekben nem is szakmunka a kerti termelés: itt mindenki foglalkozik vele, közönséges kiegészítője a szántóföldi termelésnek (...) A Duna mentén nem specializálódott szakma a kerti termékekkel való kereskedés sem. Kocsin, hátton maguk hordják szét portékájukat, s bejárják vele az egész Dunántúlt: ha mind elfogyott, hazamennek, és újra megrakodnak. Oly primitív a kereskedésnek ez a formája, hogy bizonyára így csinálták kétszáz évvel ezelőtt is, és ma sem találnak más módot az értékesítésre.

Végül keserűen így foglalja össze a tanulságot: »fáradt és visszahúzódo nép ... nem tudnak fejlődni.«”

Erdei nagyon jól látta, hogy Bátya és Dusnok dalmát népe ssége teljesen hasonult a környező magyarsághoz termelési kultúrában, társadalmi berendezkedésben és mentalitásban is. Nem hoztak létre ugyan monokultúrát a termelésben, de az önellátó gazdálkodás mellett paprikaföldjeiken árutermelést folytattak, s jövedelmük javarészt ebből származott. Ebben a kis közösségben, ahol a földszűke miatt alig akadt igazi nagygazda, a nagy többség a paprikakonjunktúra előtt szegényesen élt, mégis szinte minden adatból sugárzik a feszültség, ami a két réteget elválasztja egymástól, amit csak ritkán írt felül a bátyaiság tudata. Ezt az ellentétet az említett gazdasági fellendülés némileg enyhítette. Volt olyan papjuk, aki maga is kiállt kormányellenes gazdasági követeléseik mellett. Sokkal toleránsabbak voltak a jövevényekkel, mint a református magyarok. Tisztelték az iskolai műveltséget, éltek az írásbeliséggel, s tartottak bizonyos távolságot az uraktól. Megkövesedett parasztkultúráról sem beszélhetünk, mert általában fogékonyak voltak az újításokra, főképp a paprikatermelésben, s az így kialakult bányai paprikakultúra több volt, mint paraszti tevékenység. Szorosan kapcsolódott az ipari feldolgozáshoz, hisz annak előkészítő munkafázisait is elvégezték. Erdei nem vette észre, hogy a paprika-nagykereskedők kifejezetten kapitalista módon végezték üzleti ügyeik lebonyolítását, bár mellettük működtek paraszti kofálgodók is, a batusok. Az is igaz, hogy a bányaiak szemfülesebbek, ügyesebbek, fürgébbek voltak ebben is, mint a környékbeli, szintén paprikássá lett magyar települések népe. Ugyancsak elkerülte a figyelmét, hogy az a friss, polgári öntudatot tükröző küzdelem, amely a paprikamonopólium körüli harcokban jelentkezett, nem fáradt és visszahúzódo népre vallott. A kormány és a paprikások küzdelméből létrejött szövetkezeti Paprikabeváltó igazi, nemzetközileg is számon tartott kaptalista vállalat lett, jelentős gazdasági sikerekkel. Erdei korában még a bányai társadalom is friss, optimista volt, nem volt enervált, megfáradt életkedvű, még az egykézést sem vette át.

A XIX. század végén megjelent két tájismertető tanulmány Kalocsa környékéről. Az ezekben leírtak jórészt nemcsak a Kalocsa környéki magyarokra, de a bányaiakra és a dusnokiakra is érvényesek, bár szerzőik néhány magyartól eltérő néprajzi sajátosságot is említenek (viselet, táplálkozás, tánc, családi viszonyok). Alig foglalkoznak viszont a XX. században e térségben már társadalmat strukturáló árutermeléssel. Nyilván azért, mert az akkor még nem volt jelentős. Bajnai ugyan megemlíti a következőket: „A paprikatermelés miatt a fajsziak gazdagok.”¹³ Simonyi pedig szót sem szól az ipari növénytermelésről, csak a konyhakertészetiéről, bár azok szerinte „iparág szerint üzetnek. Vannak egyes vidékek – írja – melyeken a konyha-növénytermelés iparág gyanánt üzetik, mint Foktő, Bátya, Fajsz.” Miközben Dusnokot már paprikatermelőnek írják, Bányán még nem említik ezt, hiszen „Bátya sok krumplit termel. Sárga bab, káposzta, hagyma”. Az áruforgalomnak is csak a cserekereskedelmi formáját említik.¹⁴

13 Bajnai József: *Sárközi árvízkönyv*. Kalocsa, 1862.

14 Simonyi Jenő: *Kalocsa és vidéke*. In: *Földrajzi Közlemények*, Bp., 1882.

Mint minden biológiailag és pszichikusan is egészséges közösség etnocentrikus mentalitású, Bátya népe is az. Úgy érzi, körülötte forog a világ, mindent önmagához viszonyít. Ezt bizonyítja egy sokszor idézett tréfás talalós kérdés, amely szerint Bátya azért a környék legöregebb faluja, mert még Öregcseretőnek is Bátya (bátyja). A bányai szállási csárda hajdani „reklámszövege” is erre utal. *Hóha, Sárga, / Itt a csárda, / Itt a világ közepe. Bátya a világ közepe.*

Ez a tudat egy jellegzetes bányai büszkeséget táplált. Mire voltak büszkék a bányaiak? Büszkék voltak kertészkedésükre, különösen paprikatermelésükre és kereskedésükre, s ebből fakadó viszonylagos jólétükre. Korábban hagymájukat tartották csodálnivalónak, amit eufemisztikusan sajtnak neveztek. *„Hallott-e már, Tisztelt Szerkesztő Úr, valamit a bányai sajtáról? – írta egy helybeli levelező a Gazdasági Lapoknak 1852-ben. Alig hiszem, ha csak igazi nevééről vereshagymának nem czimezem, ennek itt környékünkön van fészke. Hajószámra szállítatik esztendőnkint eladás végett más vidékre: sokan pedig szint a határszélre fuvaroznak vele, cserébe lisztet, gyümölcsöt, stb. hoznak vissza.”*¹⁵ Ez utóbbi megállapítást megerősíti Kálmány Lajos lőrcinfalvi gyűjtése, ahol a falu nevét már hibásan mondták, Bátya helyett Bácskát. *„Íme, Kalocsa városa, / Mellette Foktű, Bácska (helyesen Bátya) Ott a vöröshajmának / Vagyon nagy sokasága.”*¹⁶

Ugyancsak emelte öntudatukat, hogy a Duna bányai szakaszán sok vízimalom működött, ráadásul itt állott a Merkle-féle paprikamalom, amely a harmincas években a világ legnagyobb efféle ipari létesítménye volt, erről Vidané Farkas Margit is megemlékezik önéletrajzában. *„Édesapám molnár lett, – mert Bátya falu arról volt híres, vagyis nevezetes, hogy két igen nagy malma volt. Az egyik malom tulajdonosa Merkle Lajos, akinek még téglagyára is volt. A másik malom tulajdonosát Grosszmannnak hívták. Ezekben a malmokban kitűnő minőségű búzát és paprikát őröltek. Ezekon kívül a Dunán is működött vagy tíz-tizenhárom vízimalom. Mivel mi a Dunához közel laktunk, édesapám a Dunán volt molnár a vízimalomban.”*¹⁷

A bányai paraszti mentalitás kialakulása és változásai

Amikor a bányai mentalitásról beszélek, nemcsak a mai bányai emberek lelkületét, értékrendjét, attitűdjeit vizsgálom, hanem a régi bányaiakét is, a feudalizmus idején kialakult parasztság kései utódjait, különös tekintettel a XX. századra, egészen e társadalmi osztály felszámolásáig, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésével véget ért. A kolhozosítás (téteszesítés) során ugyanis nem csak létszámában csappant meg a parasztság, de kultúrájából, sajátosságaiból is kivetkőzött, illetve kivetkőztették. Megváltoztatták vagyoni viszonyait, termelési és életmódját, értékrendjét, észjárását, lelkületét. Mindez óriási megrázkódtatással ment végbe, sok egyéni tragédiát okozott. A mai bányai lakosságban már csak nyomokban maradt meg a következőkben bemutatásra kerülő gondolkodásmód. A hajdani földművesek utódai, a mai „utóparasztok” (mezőgazdasági vállalkozók) is egészen más mentalitással rendelkeznek.¹⁸

15 Bárh János: *Kalocsa környéki ártéri kertek a XVIII–XIX. században.* In: *Kétótközi népismeret.* Sz. Romsics Imre: Kalocsa 2005. 910.

16 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok.* Bányai mesék és mondák. Bp., 1987. 301–302.

17 Fehér Zoltán: *„Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam.”* Bátya, 2005. 39.

18 *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* Sz. Schwartz Gyöngyi. Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós. Bp., 2005.

A bátyai nép mentalitásának egyes elemei történelme folyamán többször is megváltoztak. Az a nyomorúság, amely a „paprikás világ” előtt jellemezte a falut, s amelyről a népi emlékezéseken kívül az iskolaszéki jegyzőkönyvek is tanúskodnak, nyilván más lelkiséget alakított ki, mint az, amely a XX. század folyamán beköszöntött fűszerpaprika-termelés és -kereskedés konjunktúrája hozott.

Az iskolai tanulással kapcsolatos közvélemény például a teljes elutasítástól az elfogadásig az egyik legfontosabb jellemzője lett a falu mentalitásának, hisz kiderült, hogy az iskola nemcsak fölösleges, hanem mindennapi, sőt szakmai tudást is nyújt. Ez a felismerés nyújtotta számukra a kollektivizálás után az akkorra már különben is presztízsét veszített paraszti életformából való kitörést.

A föld, a munka és a család szeretete, a vallásosság sajátos értelmezésben, valamint a kertészeti termékekkel való, messze földet behálózó kereskedelemre való hajlandóság már a XVIII. században is megvolt, s nyilván ez is hozzájárult az etnikai elzárkózottság feloldásához. Ugyanakkor a legutóbbi időkig (a tévesztésig) megmaradt a paraszti életmód kizárólagosságának megőrzésére törekvés szándéka.

A bátyiaiak a szatócs-kiskereskedelmet a zsidókra, a háztartást és a mezőgazdaságot kiszolgáló kisipart hallgatólagosan rábízták a jövevény svábokra. Az évszázadok során ide érkezett migránsok kénytelenek voltak ugyan megtanulni a bátyai rác nyelvet, de jelenlétük így is hígította a tömény rácnyelvűséget, s elősegítette a kétnyelvűség általánossá válását.

Oldódott az a felekezeti elfogultság (bigottság) is, ami a katolikustól eltérő vallásokat szinte kirekesztette, akik vallásuk feladásával, conversió vállalásával próbáltak eleget tenni annak a vágyuknak, hogy a falu befogadja őket.

Alig változott az az ellentmondásos viszony, ami a helyi gazdák és a helyi értelmiség között létrejött. Tisztelték, de egy kicsit le is nézték őket az államtól való függőségük miatt. Ugyanakkor hálásan fogadták, ha ezek kenyéradó gazdájukkal (az állammal) is szembe fordultak, s a falu mellé álltak a paprikamonopólium elleni harcok idején. A paprikatermelés technológiája és értékesítésének államilag is támogatott módszerei és lehetőségei következtében megnyílt a meggazdagodás lehetősége azok számára, akik elsajátították az ehhez szükséges spekulációt, piaci furfangot. Pusztán ez a lehetőség egy paraszt-polgári öntudatot is kialakított, amelyben azért megfért a helyi kurtanemesség utódai dzsentroid magatartásának utánzása, s a hozzájuk való – akár rokoni – kapcsolódás keresésének látens szándéka. A falu népének felemás zártságára jellemző, hogy míg korábban – finoman szólva – nem szerették, ha sajátosságaikról, mint afféle helyi „furaságokról” holmi jött-mentek újságokban, könyvekben írtak, s azt így a világnak kitergették, hiszen ezeket az elmaradottságuk jellemzőinek érezték. Az nem is egészen úgy van. Az a mi dolgunk. Senkinek semmi köze hozzá – mondták. Már a késői utódok szinte örülnek annak, hogy voltak olyanok, akik észrevették őseik sajátosságait. Ugyanakkor már a régi világban is büszkék voltak arra, ha a falu jómódját, gazdagodását olvasták. A monopólium körüli harcok idején pedig hálások voltak azoknak a nagyobbreszt értelmiségi tollforgatóknak, akik azt bizonygatták a hatalomnak, hogy a paprikatermelés, -feldolgozás, -értékesítés is valóságos szakma, nagy szakismeret, halhatlan szorgalom és erő (a gabonatermelő munka többszöröse) szükséges a végzéséhez. A paprikás már nem is paraszt, hanem szakmunkás, hiszen iparendély szükséges a tevékenysége végzéséhez. Ezzel tulajdonképpen az Erdei által is megfogalmazott véleményt igyekeztek cáfolni, amely kissé lenézően nyilatkozott a Duna-mellék paraszti paprikakultúrájáról.

Veres Péter mondta ki a két világháború között a sokat kárhozott *Parasztors – magyar sors* című könyvében¹⁹, hogy minden nemzet parasztságában fejlődik, szaporodik, más rétegeiben pedig fogyatkozik, pusztul. Ebben a megvilágításban már nem is tűnik olyan üres szólamnak a Horthy-korszak idején a parasztság szinonimájaként sokszor használt „nemzetfenntartó osztály” megnevezés. Valóban a parasztság jelentette a magyarság fájának gyökerét, amelyből folyton-folyvást friss erő áramlott gyümölcsöt termő ágaiba. A történelem viharai sokszor letördeltek, megtépázták az ágakat, de azok újra meg újra kihajtottak, míg a gyökérzet egészséges volt. A fejsze azonban 1960-ban a gyökerekre vettetett.

A konzervativizmus és az új küzdelme

A történelmi jelentőségű társadalmi mozgásokra (változásokra) mindig alapvető hatással volt a termelőeszközök változása, amelyek a termelési módok változását hozták magukkal. A feudalizmus idején az ökrökkel való szántást fölvaltotta a félfudális időszakban a lovak használata, majd a kapitalizmus korától kezdve azt is kiszorította a traktor. Hasonló utat járt be a szemnyerés vagy a trágyázás módja. A kézi cséplést a gépi, a kézi aratást a kombájn, a talajerő-utánpótlást és talajművelést a kemizálás, és így tovább. Az új eszközök, az új munkamód elfogadása mentalitásbeli változást is okozott.

A változások mindig két egymással szembenálló tendencia harcából születtek meg. Ezek közül az egyik a konzervatív, a változatlansághoz ragaszkodó, a másik a megújítást szorgalmazó felfogás. Itt mindjárt ki kell jelentenem, ahogy a parasztság általában, úgy a magyar, illetve a bátyai parasztság is gyökeresen konzervatív felfogású volt. Emiatt látszott úgy, hogy a magyar faluban nemzedékek óta megállott az idő. A parasztság ugyanis mindig elutasította, de legalábbis kételkedéssel fogadta a hirtelen – általában felülről, megkérdezésük nélkül végrehajtott – változásokat, még akkor is, ha azokról később kiderült, hogy hasznosak voltak számára. Ilyen volt az urbárium bevezetése, a jobbágyfelszabadítás, a kötelező iskolai oktatás, az irányított gazdálkodás vagy a szövetkezeti gazdálkodás.

Azt gondolhatnánk, hogy az új győzelme mindig a haladást szolgálta. Nem volt ez mindig így. Az urbárium által a közbirtokosság tulajdonába kerülő erdők – mint azt Andrásfalvy kimutatta – pl. lehetetlenné tették az eddig általános, nagy hatékonyságú ártéri (bio) gazdálkodást. Az erdők kiirtása, a vadvizek lecsapolása, a legelők feltörése mind a pillanatnyi előnyért, a szántóterület megnöveléséért történt. Végül pedig mindezek a táj természetes diverzitásának pusztulásához, vele együtt a talaj vízkészletének kiszáradásához vezettek.

A talaj vízkészlete mindig is befolyásolta a termésmennyiséget. A régi időkben az évenként megismétlődő árvizek nem csak a talaj vízkészletét őrizték, de némileg a szervestrágya-utánpótlást is biztosították. Az árvizek levezetését, illetve megtartását a fokgazdálkodással biztosították ősidők óta. Az öntözést a hagyományos kertgazdaságban Bátyán nem ismerték. Ültetéskor pl. nem öntöttek vizet a paprikapalánta számára ütött lyukba úgy, mint a Szeged környéki paprikások, de olyanféle öntözést sem alkalmaztak, mint a bolgárkertészek. A nem természetbarát árvízmentesítés következtében a Duna-Tisza közének a talaja a XX. század közepére kiszikkadt, s ekkor a paraszti leleményesség fölfedezte a csöktutas öntözést, amit már az 1950–60-as években tömegesen alkalmaztak.

¹⁹ Veres Péter: *Paraszt sors – magyar sors*. Bp., 1944.

maztak a bátyai magángazdaságok. Erről a módszerről még film is készült *Megszállottak* címmel, s benne héroszoknak ábrázolták az öntözőkultúra kitalálóját. Később kiderült, hogy ez a módszer is káros, hisz kiszipolyozza a talaj rejtőzködő vízkészletét. A Bátya–Fajsz–Miske térszeinek összefogásával létrehozott öntözőfűrt előnyeit, amely már a Vajasból nyeri a vizet, gyorsan felismerték a bátyai gazdák. Aztán nemcsak a térszben, de a romjain létrejövő egyéni vagy társas gazdaságokban máig alkalmazzák.

Az 1950-es években egy párttitkár meglehetősen elítélő módon nyilatkozott a bátyai gazdák gondolkodásáról, amiért azok nem kaptak a térsz által nekik felajánlott kedvezményes árú műtrágyát. A nagyüzem termésátlagai azért jobbak – mondták a vezetők –, mert bőven alkalmazzák a műtrágyát. Azóta bebizonyosodott, hogy hosszú távon a talaj mikroorganizmusait elpusztítja a gyakori műtrágyázás, s a szerves trágyát semmi sem pótolja.

A konzervatív gondolkodás előnyei más területeken is hasznosabbaknak bizonyultak. De lássunk példákat arra is, amikor a bátyai parasztság készségesen átveszi a termelés technikai újításait.

A híres bátyai paprikakultúra kezdetén, a XVIII. század közepétől a paprikát magról vetették. Valószínűleg csak a XIX. századtól tértek át a palántázásra, amely feltételezte a melegágykészítést. Amikor egy fajsi térszelnök a 60-as években a nagyüzemi munka egyszerűsítése érdekében újból a magról vetést vezette be, a bátyai gazdák is kezdték őt utánozni, bár ez sokkal több magot igényelt, de jóval könnyebb volt, mivel kézi vetőgéppel lehetett végezni. Ezzel egy időben eltűntek a bátyai udvarokról a tavaszi időben szokásos melegágyak, megszűnt a vele való munka.

Évszázadokig csak erős paprikát termeltek. Fogyasztásra ugyan előállítottak édesnemes örölt paprikát is, ám ennek elkészítése hosszadalmas és nehéz kézi munkát igényelt. A paprikát csipedés után hasítani kellett (embertelen munka!), vagyis a bőrt leválasztani az erekről, a magot és a bőrt áztatták a Dunán (kimosták belőle a „mérget”), majd szárították, s csak ezután döngölték, törték vagy örölték. 1937-től, miután egy kalocsai „vegyész” némi, bátyai gazdák által már gyakorolt módszerrel kikísérletezte a „csípmentes” paprikát, vagyis édes mutánsokat tudott előállítani nagy mennyiségben, a paprikafeldolgozás menetéből kiesett a hasítás és az áztatás, a gazdák pedig fenntartás nélkül áttértek az újfajta, az édesnemes paprika termelésére.

Benczéné Hegedűs Erzsébet büszke édesapjára, aki a maga módján hozzájárult az édesnemes paprika kikísérletezéséhez, tehát egy új utakat kereső parasztember volt. Munkájának dicsőségét azonban elorozták. *„Édesapám akkor már paprika-nagykereskedő és kikészítő volt, sőt paprikanemesítő is. Ez úgy történt, hogy kiválogatták a legszebb főnnálló hüvelyű paprikát, fölhasították, az erét megnyalták, és csak az édespaprikából vették ki a magot. Nemesítő munkáját azonban nem ismerték el, mert ott volt a Kalocsai Kísérleti Gazdaság meg a vegyészek, akik saját maguk dicsőségének tartották a kísérlet sikerét. Ezzel azonban édesapám mit sem törődött, ő csak folytatta a paprikakereskedést, ami nagyon jól ment.”*²⁰

Bajnai 1862-ben még szemére veti a sárközieknek, hogy szeretik ugyan a gyümölcsöt, de nem szeretik a gyümölcsfát. Ezért aztán a homokhátsági falvak lakóitól cserél búzáért gyümölcsöt.²¹ Bátyán nem egészen ez volt a helyzet, mivel itt a szállásokon már akkor is sok szilvás és félvad gyümölcsös (vadalma, vadkörte) volt található, de egyéb gyümölcsökért nyilván ők is cseréltek, ha nem is búzát, de babot, káposztát, hagymát. Bajnai a

20 Fehér Zoltán 2005. i. m.

21 Bajnai József: Sárköz, 1862. 19.

XIX. században a kalocsai Entz mintagazdaságában megkezdődött kertészeti oktatástól várja a sárköziek mentalitásváltását.

A bátyai emberek talán a gyümölcstermeléshez jobban értettek, mint a kalocsai szálások népe, de bizonyos, hogy az iskolai oktatás kiegészítésére létrehozott faiskola, s az ott végzett oktatás megerősítette a csak szántóföldi és (konyha)kerti gazdálkodáshoz szokott bátyiai gondolkodását. Kapitány János szállási gazda még az 1950-es években ugyanis így nyilatkozott: „*Ótottam vadalmába, vadkörtébe. A gyümölcsös bokrok körül a bozótot kiirtották, s a legerősebb suhángot meghagyták, beótták. Öregapám egy fába négyféle körtét ótott.*”²² Ezt a paraszti szaktudást mindkét Sárköz népe a dunai ártér félvad gyümölcsöseiben ősidők óta végezte, de gyakorlata a vízszabályozás után elfelejtődött, s az iskola próbálta újból visszaadni. A faiskolát a falu Kalocsa felőli peremén, a Vajas mellett, a mai Malád szomszédságában létesítette a közigazgatósági hatóság még az iskolatörvény előtt. 1859-ben pedig már a faiskola és takarmányos kert 3 kh 695 négyszögöl. Az úrbéri perben a község ügyvédje így érvel annak szükségességéről a közbirtokossággal szemben: „*A faiskola gyermekek oltási taníttatására és a község szépítésére állíttatott fel – hát a bátyai igen sok közbirtokos Uraknak nincsenek e gyermekeik? Nem járnak e azok ott oskolába? Nem tanulnak-e azok ott oltani? Nem fogják e atyáik az oltványokból egykoron aránylagosan részesíttetni? Miként lehet tehát azt kívánni, hogy a közös faiskola, mely alig másfél hold, ne a Közös, hanem a községi birtok terén létezzék?! – de azért az ő gyermekeik mégis ide járnak, s itt oltani tanulnak?! Ez az osztó igazsággal össze nem egyeztethető! – s nem lovagias kívánság!!*”²³

A természeti és társadalmi térrel folytatott küzdelem emléke

A falu a régebbi időkben sokkal jobban ki volt téve a természeti környezetből fakadó veszedelmeknek, mint amilyen a földrengés, az árvizek vagy a villámcsapások. Ezek hatásáról meg a járványokról, faluégésekről régebben már írtam.²⁴ Rajtuk kívül az erdők vadjai is veszedelmet jelentettek az itt élő emberek számára. A természeti és társadalmi veszélyekkel való küzdelem alakította ki a bátyiaiakban az ezekkel való együttélés vagy a velük való szembeszállás igényét, képességét, a túlélésre való törekvést. Schön Mária könyvében leírja, hogy a svábok hajósi letelepülése után egy csoportjukat a környéken garázdálkodó farkasok elpusztították. A farkasok a sárközi ártéri erdőkben még sokáig falkákban éltek, s a bátyiaiaknak is sok kellemetlenséget okoztak. Markó József nagyon régi eredetű családi története az újabb nemzedékeknek példaképpül állította őszüket, tehát tanító jellegű volt.

„*Történt egyszer – nagyapám mesélte – hogy az ő úkapja idejében egyszer kegyetlen hideg tél volt, méteres hóval. Mivel élelemről gondoskodni kellett, kimerészkedtek az erdőbe, hogy a hurkokat ellenőrizzék, nem fogtak-e nyulat, fácánt vagy őzet. Abban az időben hurokkal fogták a vadakat. A nagy hó miatt azonban csak lassan haladtak, a hurkokat is nehéz volt megtalálni a nagy hóban. A vérszagra, vagy tán az ember szagára, farkasok támadták meg őket. Fejszét vittek ugyan magukkal, mégis menekülniük kellett az ordások elől. Végül is egy hatalmas odvas fűzfába bújtak be, ahonnan csak másnap tudtak hazamenni, miután a farkasok már eltakarodtak onnan.*”²⁵

Herner János a következő farkaskalandot mesélte el:

22 Saját gyűjtés 1960.

23 (Pml Urbéri perek. Bátya község urbéri pere III. 1860. Targyalási jkv.)

24 Fehér Zoltán: *Bátya település és népi építészet.* Kalocsa, 2017.

25 Fehér Zoltán 2005. i. m.

„A farkasok többször megtámadták a nyáját: úgyhogy aztán többször hiányzott (belőlük). Aztán egy szép éjszakán azt mondja (a juhász), ő elszánta magát úgy, hogy ő megpróbálkozik vele, hogy ha a farkasokat valahogy el tudja fogni. Aztán sikerült is neki annyira, hogy egy rossz lovat levágta, aki hát vágnivaló volt, és kivitték az erdő szélire, kivitték megnyúzottnan. Amikor kivitték az erdő szélire, akkor ő beleállt a subájába egy nagy fűzfába. Ott leste volna egy tizenöt méterrű körülbelül a farkasokat, ahogy majd odagyűnnek. Hát ő odagyűtt, az öreg a subába. Eglövetű fegyverek vótak akkortájba, azt mondják, valami fickós fegyverek vótak, azt mindig meséte a nagypapa, És akkor megtötötte a puskáját, azt mondja, olyan vaspálcával. A csizmaszárába tette, amikor már megtötötte. Beállt a subájába. – Lessétek messziről! Lássa őket, azt mondja, hogy jönnek a farkasok. De nem tudta biztosan, hogy farkasok-e, csak hát valami nagy forma, nagy alakok lettek ott. Úgy néztek ki, mint a borjú, de hát csak farkasokra gondút. Mikor közelébb, közelébb gyűttek, hát farkas vót mind a kettő. Egy kan vót és egy nőstény vót. Mikor elérték, megközelítették a lovat, akkor szétníztek, azt mondja. Kétoldalt nem láttak semmit se. Senkit se, és semmit se. Akkor belekapaszkodtak, jól beleharaptak a húsába, a lóhúsba, és ették. Az öreg papa meg azt mondja: Hejnye, hejnye, hát azt mondja, a kettő ott van, azt mondja, oszt eglövetű a fegyver. Ez a baj! Mer ha olyan volna, azt mondja, mint máma, két vagy ötlövetű volna, azt mondja, akkor mind a kettő ott maradna, de csak eglövetű. Hát most melyiket lőjem le? Vagy a kant, vagy a nőstényt? Azt mondja az öreg, mégis elhatároztam, hogy egye meg a manó, azt mondja, hát lelövöm a kant, hogy ne szaporodjék. Lelőtte a kant. Odafordította a fegyvert, s az elsült. Felfordult a kan. Nem döglött meg mindjárt. Az első mög szétekintett, mögijedt, az úgy elmönt, azt mondja, hogy, hogy, mint a..., nem tudom én, na. Úgy elmönt igazán, mintha... szóval mögijedt, na. Emez meg akkor fölfordút, azt mondja, és hó vót, és akkor elkezdött (haladni) az erdőbe, lassankint elmönt. Hát azt mondja, én nem mertem utánamönni mindjárt, mer én is fétem, fiatalembör vótam. Először, azt mondja, megtötöttem újra a fegyvert. Kiütöttem a kapszlit, azt mondja, a pálcával, a vaspálca végivel. És – azt mondja – akkor újra megtötöttem a fegyveremet. És mikor megtötötte, azt mondja, újra hozzáfogott. Akkor a vérnyomokon mönt utána. Akkor a vérnyomokon elmönt körülbelül kétszáz méterre. Akkor egy szakadékba bele vót fordúva.. A farkas akkor ott elvérzett. De még akkor is csak a puskájának a hegyivel piszkálta. Hát félt tüle, no. Hát hogyha megtámadja. Mer, azt mondja, olyan vót, mint egy nagy bornyú. Láttá, hogy hát meg van döglölve. Hát akkor megfogta a farkát. Hát látom, hogy most má mentünk. No, most mit csináljak nekije? Azt mondja, most má magam nem bírom elvinni. Elment haza az édesapjához. Édesapja mondja nekije, hogy hát no, mi újság van, gyerek? Mi újság, azt mondja, lelőttem a farkast, azt mondja, ott van az erdőbe. – Á, te szaros, te! Te lőtted le? Hát hun a farkas? – Hát gyűjjön, apám, velem, ott a szakadékba belefordút. És azt mondja, magával majd elhozzuk haza. Akkor a édesapjával elmentek az erdőbe, fogtak egy körösztfát, és a körösztfára föltették, összekötötték a lábát és elhozták haza a farkast. Otthon megnyúzták. És akkortájba nagy pénz vót, kaptak a bőriér tíz forintot. Az nagy péz vót. Tíz forint a bőriér. A farkas húsát eldobták, a bőrit lenyúzták. Ez vót a zsákmány. Meséte a nagypapa, hogy a rezéti erdőbe ekkor lótt farkast tizenhét éves korába.”²⁶

Vidané Farkas Margit története már az 1920-as években esett meg.

„Egyszer aztán egy télen olyan hideg volt, sok hó is esett, s a Duna víze úgy befagyott, hogy szabadon közlekedhettek a jégen a Dunántúlra, és onnan is ide át. Karácsony előtti napon, akinek lova és szánkója volt, az ment a faluig és vissza számanyomot, vagyis utat csinálni, hogy el tudjanak menni a népek éjjéli misére. Karácsony estéjén minden család szép almát válogatott, és istrángba kötve bevitte a szobába, mert azon az estén mindenki szalmán szokott aludni.

Halvány fények pislogtak a szobákban egész éjen át. Volt, ahol gyertya égett, volt, ahol kis petróleumlámpa, kis viharlámpa, volt, ahol napraforgóolajat öntöttek egy pohárba, kenyérbélből fedelet csináltak, közepén kis lyukat, amibe behúztak egy vastag cérnabelet, és az meggyújtva szépen

26 Saját gyűjtés 1964.

világított. Ahol meg gyerekek voltak, ott a gerendához egy spárgára szép piros almát kötöttek, és a gyerekek a szalmán az almával szoktak játszani.

Eljött az ideje, hogy éjjeli misére menjenek. Úgy beszéltek meg, hogy az összes szomszédok együtt mennek. A férfiak még egy-két lapátot is vittek, hogy mire visszafelé jönnek, hátha a hó ellepné az útjukat. Így aztán anyám is elment éjjeli misére. Én meg apámmal itthon maradtam. Apám persze karácsonykor egy kicsit ivott is, és mélyen elaludt. A kis vasrácso ablakok be voltak sötétítve. Én meg elaludtam, hol az almával játszottam. Egyszer csak hallom, hogy a kutya nagyon vonyít. Hol elhallgat, hol újra kezd. De a többi kutyák is ezt csinálták. Hallom, hogy a lovunk meg egyre kapál és fúj, és itt topog az ajtónál. Biztos, hogy valahogy kinyílt az istállóajtó, és kiszabadult. De apám ezt nem nagyon akarta meghallani. Azt mondta:

– Menjek, és nézzem meg, és ha kiszabadult, akkor szóljak, és akkor kimén, és megköti.

De akkor már az ablak alatt kaparászott valami, és a másik ablak alatt is. Én nagyon féltem, és többet nem is mertem szólni. Nem is mentem ki megnézni. Ha szólok, megint csak azt fogja mondani, hogy menjek ki. Aztán mégiscsak kimerészkedtem a konyhába, és a kulcslyukon keresztül kikukucskáltam, és annyit sikerült látnom, hogy az istállóajtó nincs kinyitva, tehát nem szabadult ki a ló. Tovább hallgattam és félttem. Elbújtam az asztal alá, mert akkora falkaparás hallatszott, az ablakon meg valami fújt rettenetesen. Azt vártam, hogy egyszer csak kilyukad a fal. Nagy sokára aztán lassan minden elcsendesedett. De korán reggel már nagyon zajos volt az utca, mert mindenki csak arról beszélt, hogy farkascorda járt itt, és arra. Úszód felé megtámadtak valami hodályt, és több állatot elpusztítottak. Elgondolkoztam. Ha én akkor kimentem volna, egyből a farkas áldozata lettem volna.”²⁷

A Bátyán gyakori Farkas családnév talán olyan személyek ragadványnevéből jött létre, akiknek valamilyen kalandjuk volt a farkasokkal. Valószínűleg elhárító funkciót tulajdonítottak neki.

A társadalmi veszélyeztetettséget elsősorban a háborúk jelentették (ezekről is máshol olvashatunk), de a XIX. században szabadon portyázó betyárok is sok bajt okoztak a régi idők bátyai lakosainak. Az alföldi betyárvilág emlékei ma is élnek. Markó József például így írt erről:

„Édesapám gazdálkodott, de nagybátyjánál Argat József bírónál, aki kőműves is volt, dolgozott. Később kereskedett. Hagymát, káposztát, paprikát vitt Jánoshalmára. Onnét tele kocsi almát hozott és vitte a dunántúli Tolnára piacra. Amikor Jankovácra jött hazafelé, a Csala-Illancsi erdőn keresztül, a lovak alig bírták húzni a kocsit a homokban. Hirtelen valahonnan két marcona külsejű ember állította meg. Erősakkal vitették magukat. Se szép szóval, se másképp nem akartak leszállni a kocsiról, sőt azzal fenyegették, ha erősködik, agyon fogják ütni. Végre egy útkeresztveződségnél leszálltak, és eltűntek. A mai napig nem tudni, hogy kik lehettek.”²⁸

A betyáros magatartás szelidebb formában azonban nagy hatással volt a bátyai férfiak személyiségi jegyeinek kialakulásában. A betyáros viselkedést nem a rablásokkal lehetett jellemezni, hanem inkább a kivagyisággal, a könnyelmű, mulatozó, a nőkkal szembeni gáláns vagy erőszakos – mai szóval – macsósággal, ahogy régen mondták, kurafisággal.

Benczéné Hegedűs Erzsébet családrajzában leírta, hogy a kereskedői utakon járó nagyszüleinek tartaniok kellett a betyároktól.

„Hétfőn indultak, és csak péntekre értek haza. Éjszakára sohasem indultak, mert félték, nehogy valami betyárok kirabolják őket, mert akkoriban bandákban lóháton nagyban garázdálkodtak ezek az Alföldön, sőt még nők is voltak köztük. A nagypapa vászonból varrt acskókat, és azt akasztotta a nyakukba, egészen az ing alá, hogy odategyék a pénzt. Édesapámnak ez nagyon tetszett. Útközben

27 Fehér Zoltán 2005. i. m.

28 Fehér Zoltán 2005. i. m.

édesapám hajtott, de amikor a falukba értek, akkor helyet cseréltek, és a nagypapa fogta a gyepőlőt, édesapám meg büszkén hátraült, és nagy hangon kiabálta:

Káposztát vegyenek! Itt a káposztás, vegyenek káposztát!

Két nap alatt el is fogyott, úgyhogy harmadnap hajnalban hazaindultak, hogy estére hazajérjenek.²⁹

Szűcs Péter Pálné is mesélt a betyárokról.

„Elment egyszer a Szűcs dedó Tolnára vásárra. Mikor Zsidórévra ért, ott átvitték komppal. (Visszafelé jövet) mikor odaért, a révész sehogy se viszi át. Most hová megy késő este. – Nézze, ott van az erdőbe egy ház – mondták a révészek. Akkor odament, majd ott elalszik, és reggel átjön komppal. Elment az erdőbe. Kérdezte, hogy adnak-e neki szállást. Más nem volt (benn) csak egy öregasszony. Mondta neki: Adok én szívesen szállást, csak ide járnak rossz emberek – Nem ütnek engemet talán agyon – mondta az öregasszony, vacsorát főzött neki. Má le is feküdt az öreg. Akkor gyűttek be tizenketten. Mingyá észrevették, hogy van itt valaki, aki nem tartozik hozzájuk. Elmentek, fölébresztették. – Öreg papa! Most tessék közénk gyünni, mer úgyis magának vége lesz ebbe az éccakába. Az asztalhoz leült, mulatgatott velük. De mindig csak azt mondták, nemsoká vége lesz neki. Vót neki furulyája. Mondta: Várjatok, gyerekek, mi van – azt mondja – nekem? – No, hadd lássuk, mi van. Akkó kihúzta, furulyázott nekik, ők meg ittak, táncótak. Ki hol táncolt, ott le is feküdt, el is aludt. De az öreg dedó nem aludt. Akkor gyűtt az asszony, a küszöbre állt, és mondta az öregnek, hogy gyűjjön ki. Kigyűtt. – No, most öreg, üljön a lóra, és menjen, mert ezek, hogy felébrednek, magának azonnal vége lesz. Mikor a bogyiszlai révra ért, olyan vót a ló, mintha habszappanba mártotta volna, olyan fehér vót. Megmondta mindenkinek: nézzétek, ez a kis furulya mentett meg engemet.”³⁰

A betyáros magatartás szelídebb formában azonban nagy hatással volt.

A mentalitás polarizáltsága

„Tomori Viola lélektani vizsgálódásai közben figyelte meg az úgynevezett polaritások jelenségeket (....) a szegény parasztság életének néhány pillanatában (születés, házasság, halál) s a pihenés, önfeledtség ritka perceiben túllendül szűkös korlátain, s az ellentétes irányba csap át, a számára elérhető maximális pompa felé” – írja Ortutay.³¹ Bátyán ez a jelenség szintén megfigyelhető, vagyis a mélyszegénység szülte takarékoság és a hetvenkedő pénzszerzés.

A mentalitás polarizáltságát, valamint a gazdagságnak, jómódnak mint értéknek a számontartását bizonyítja az a szokás, hogy még a legszegényebbek is igyekeztek kitenni magukért, ha lakodalmat tartottak. A faluban számon tartották, hogy hányan voltak ott. Egy nagygazda még az ötvenes években is 400 fős menyegzővel házasította fiát, de a 200 fős lakodalom még egy fél századig gyakori volt. Lakodalmak alkalmával kinyitották a szoba ablakait, hogy a hivatlan vendégek, a nézők beláthassanak a kivilágított szobába, a kinyitott szekrényeiben felhalmozott kelengyére. Kegyes csalással, néha rokonoktól is kértek stafírungot, hogy többnek lássék a menyasszony hozományja.

Vidané Farkas Margit még a saját szegényes lakodalmában is megőrizték a hagyományos formásokat, és azt, hogy ilyenkor ki kellett tenni a lakodalmásoknak, nehogy megszólják érte.

29 Fehér Zoltán 2005. i. m.

30 Saját gyűjtés 1958.

31 Ortutay Gyula: *Parasztságunk élete*. Bp., 1937, 24.

„A lakodalom pedig ilyen formában szokott történni. Nem voltak ilyen nagy lakodalmak, mint most. Csak a szülők, testvérek, komák, közeli rokonok, szomszédok, lány barátnök, legény cimborák voltak ott, úgy nyolcvaon-kilencven személy. A sátrat a szomszédok összehordott ponyvából csinálták. Szépen szalagokkal, virágokkal feldíszítették. Meghívók nem voltak. A lakodalmi hívásra a legények voltak kijelölve. Szépen felszalagozott lovakon, felszalagozott cifra vesszőkkel, boros üveggel mentek hívíni lakodalomba. Mindenki várta és csodálta a kényesen fickándozó, jóállású vőfény paripákat. A gyerekek örömmel kísérték őket.

A lakodalomban a teríték úgy volt osztva, hogy minden négy személy egy tálból evett. Kanál, villa volt, egyéb nem. Tányérok, poharak csak az új párnál és a násznagyoknál voltak. Enni-inni volt bőven. A bort azonban üvegekből itták. Aki akarta, szódát tölthetett bele.

Ha mentek a menyasszonyért, az utcán mindenki táncolt. Amikor a násznagyok megköszönték a menyasszony szüleinek, mindent kifizettek, a hozományát, akkor rakták a kocsi-ra a ládát, kocsi-ra ágyát. A lányok táncolva rakták a párnákat. Táncoltak, mulattak, és azzal a nótával búcsúztak is, majd elindultak a legényes házhoz, ahol szintén nagyon várták őket. Itt aztán tovább mulattak. A menyasszonytáncot is megtartották. Másnap szoktak menni a lányos házhoz. A menyasszony valamely kútból vizet szokott meríteni, most már menyecskeruhában vitte a kannát, és mindenkit egy szép lavór-ból megmosdatott. Ezért a laborba dobálták neki a pénzeket. Utána pedig végigtáncolták az utcákat, és ezzel vége volt a lakodalomnak. Az új pár pedig megszámolta az összegyűlt pénzt.”³²

Ugyanez a polarizáltság jellemzi a falut folklórijában is. Ez itt azt jelenti, hogy a bátyai paraszti kultúrában egyszerre van jelen a középkori mély vallásosság és annak ellentéte, a vallásos életmódból való alkalmankénti kitörés. Hiszen a felszínen egy mélyen vallásos falut látunk, s ez a vallásosság nemcsak a formásokban mutatkozik meg, hanem lelkük mélyéig eltölti az embereket. Bizonyos időszakokban és alkalmakkor azonban kirobban a bátyiaiakból egy másik lelkiület, s szemüket nem a túlvilági üdvösségre függesztik, hanem a pillanatnyi élvezetek kiélésére, s felszabadult életörömmel mulatnak, számfűlet mutatva minden komolyságnak, így az egyházi parancsolatoknak is. Ilyen feszültségevezető, tabukat döngető alkalom a kocsmai, lakodalmi, disznótóri mulatozás, különösen pedig a farsang, illetve a farsangolás. Akkor mindent szabad – mondta ez utóbbiról egy középkorú asszony. Mulatozások alkalmával előkerülnek a pajzán, olykor trágár szövegű dalok, epikus szövegek, farsang idején pedig dramatikus szokásaikban jelenik meg a szabadszájúság, az illetlen viselkedés, a „szent” dolgok parodizálása.

A bátyai parasztság mentalitása és a föld

A bátyai emberek értékrendjében éppen úgy, mint minden paraszti társadalomban, így a hajósiakéban is, első helyen áll a föld szeretete. Ez a tény tehát nem nemzetiségi, hanem társadalmilag determinált érték volt. A földből éltek. A birtok nagysága, valamint a gazdaság felszereltsége (tehát az igavonók száma, a számos jószágok, a mezőgazdasági gépek, a béresek mennyisége és minősége) meghatározta az illető társadalmi tekintélyét és helyét a közösségben. Minden családnak életcélja volt, hogy birtokát egyik-két holddal növelje. Hogy az egy-egy család által birtokolt föld-parcella a határ melyik részén volt található, azt a dűlőnév megadása jelezte. A föld megnevezése annak szimbolikus birtokba vételét is jelentette, mint hajdan a körülárkolás, ami már mágikus és gyakorlati (vízelvezetési) védelmet, valamint érzelmi viszonyulást is jelentett a földhöz.

³² Fehér Zoltán 2005. i. m.

Bátya az 1770-ben – jószándékú, de megkérdésük nélkül felülről – behozott urbárium következtében rosszul járt. Kiszorult azokból az erdőkből, amelyekben ártéri gazdálkodást folytatott, s megnőtték úrbéri kötelezettségei. A falunak mint kollektívának a XIX. században a volt nemesi közbirtokosság utódjával vívott úrbéri pere felfogható úgy is mint az úrbéri igazságtalanság kiigazításáért folytatott kollektív földszerzési akció. Ekkor ismét a rövidebbet húzta a falu, hiszen a bíróság csak azt a földmennyiséget (jobbágytelket) tekintette törvényesnek, amelyet száz évvel korábban az úrbéri felméréskor az ősök jobbágyi ravaszkodásból kisebbnek vallottak be a valósnál. A többi – valóságosan használt, de be nem vallott földeket – meg kellett váltaniuk. Így kénytelenek voltak elkülönített, tehát kisebb legelőjüket feltörni, ami együtt járt a túlnyomóan állattartó gazdálkodásról a földművelő gazdálkodásra való áttéréssel.

A mocsaras, szűk bátyai határ, amelyben még ott terjeszkedett két nagybirtok is, az Akadémiaé és a kalocsai érsekségé, nem tette lehetővé nagyobb helyi gazdaságok kialakulását, de 1935-ben már szinte nem volt olyan bátyai család, amelyik nem rendelkezett legalább néhány száz négyszögöles parcellával. Saját határukban ekkor csak 3200 katasztrális holddal rendelkezett Bátya népe. Ekkor ugyanis a 877 házban lakó mintegy 3800 fős lakosság 1142 önálló gazdaságot működtetett. Tehát kb. 3 főre jutott egy-egy önálló gazdaság. Nincstelen agrárproletár úgyszólván nem akadt a faluban. Az azonban elgondolkodtató, hogy ennek az 1142 önálló gazdaságnak majdnem az egyharmada 1 hold alatti. Az 1–5 hold közötti, szintén nem rentábilis birtoknagyságúak pedig az összes gazdaságnak körülbelül a felét teszi ki. Ezek a talpalatnyi gazdaságok mégis hallatlan öntudatot adtak tulajdonosaiknak. Volt saját birtokuk!

Galgóczi a XIX. század végi bátyai gazdasági állapotokat az úrbéri per következményeiből vezeti le.

„Volt 20 20/32 egész úrbértelke. Birtokosa a Jánosy család, s az abból származott közbirtokosság volt. Most is főbirtokos Vagyázó Sándor. Tagosítás még nem volt, hanem birtokszabályozás és legelőelkülönítés történt 1867-ben. Ugyanekkor sokan legelőilletőségöket egyenként felszántották, azután, amely részét lehetett, apránként szántás alá feltörték. Csak egyes gazdák hagyták azt közös használatban, melyen most már birtokarány szerint legeltetnek. Ekképp a birtoknak művelési ágak szerinti megoszlása szabatosan meg nem mondható, mert gyakran változik. Nevezetesebb dűlők: Papberke, Cirokhát, Tira. Adó sorozatilag ide tartozik a kalocsai érsekség Kerek és a főkáptalan Orosz nevű pusztája.”³³

A legtöbb család akkor a számára jutott legelőrészt fordította földbirtokának növelésére. *„Legelőfelosztás és feltörés óta az állattenyésztés a réginek 1/10 részire apadt. Ez csaknem kizárólag az igásbarom tartásra szorul. Mégis bika, kan községileg tartozik. Ménlő nincs. Kanczáikat hágatásra némelyek Kalocsára viszik. A közönséges gabonafélék mellett főtermék: a káposzta, hagyma, paprika és bab.”³⁴*

Már ekkor virágzott a kereskedelem. *„Az utóbbi kettőért vidéki kereskedők helyben is meglátogatják a termelőket. Szőlőművelés éppen nincs. A gyümölcsstermelés most kezd emelkedni kicsiben. Van községi faiskola, a tanító kezelése alatt, aki fanemesítésben is oktatja az iskolás gyermekeket.”³⁵*

33 Galgóczi Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monográfiája*. Bp., 1876–77.

34 Uo.

35 Uo.

A sok zsellérből lett agrárproletár bőven biztosította a napszámosság szükségletet. „Napszámosan nincs hiány. Közép napszámber koszt mellett 40, a nélkül 60 kr. Cselédek havi bére 4-8 frt.”³⁶

A földszűke okozta a földszerzés szűk lehetőségét. „Birtok adás-vevés egyes holdanként gyakori, minthogy a földrészek igen aprók. Egy 1200 négyszögöles hold jobb féle szántóföld ára, olyané, amely kerti vetemény termesztésére is alkalmas, 200 frt körül van. Vevők csupán helybeliek. Zsidó birtokos csak egy van még 300 holddal. Az urasági birtokok, úgy az érsekség és főkapitán birtokai is bérletileg szoktak kezelteni. Bérlok a lakosok közül kerülnek ki. Közép évi bér 1200 négyszögöles holdankint 10 frt. A feléből művelés szintén nagyban divatozik.”³⁷

A bátyai gazdaságok nagyság szerinti megoszlása 1935-ben³⁸

1 hold alatt	1-5 hold	5-10 hold	10-20 hold	20-50 hold	50-100 hold	200-500 hold	500-1000 hold
330	621	132	46	8	2	1	
28,68%	54,28%	11,38%	4,00%	0,68%	0,16%	0,68%	0,16%

A bátyai birtokosoknak több mint a fele az 1-5 holdas kategóriában található. Hasonlítsuk össze a gazdaságok nagyság szerinti megoszlását az országos és az alföldi adatokkal.³⁹ (Az alábbi táblázatban a felső az országos, az alsó az alföldi adatokat tartalmazza.) Látható, hogy Bátyán épp az egy hold alatti, valamint 10-100 holdas gazdaságok aránya lényegesen alacsonyabb, míg az 1-10 holdasoké magasabb. Néhány bátyai nagygazda miatt itt az 50-1000 holdas gazdaságok néhány tizednyi százalékkal az országos és az alföldi átlagon felül reprezentálnak.

Az országos és az alföldi adatok⁴⁰

40,5%	33,5%	11,4%	8,5%	4,5%	0,9%	0,3%	0,1%
42,0%	31,6%	10,7%	8,3%	5,4%	1,2%	0,2%	0,1%

Ebből következett az, hogy a bátyai ember nem az 1600 négyszögöles katasztrális holdban, de még csak nem is a könnyen osztható magyar 1200 négyszögöles holdakban számolt, hanem 1000 öles kisholdban. Így, ha azzal dicsekedett, hogy neki 10 holdja van, az idegen azt hihette, hogy 16 000 négyszögöles gazdával beszél, holott mindössze 10 000 négyszögölessel hozta össze a szándék vagy a véletlen. Az ilyen büszkeségből eredő, idegent félrevezető dicsekvés egész természetes volt a bátyai gazdáknak. Bátyán azonban éppen a kicsiny birtoknagyságok is lehetővé tették, sőt kikényszerítették az intenzív kertészeti árutermelést, így a közösségben egy 10-15 kisholdas gazda is tekintélyes embernek számított, aki már nemegyszer bérest, béreseket tartott, esetleg haszonbérbe adta a földjét, ha már nem bírta maga megdolgozni.

Mondanom sem kell, hogy az első két, de akár az első három kategóriába tartozó gazdák még az intenzív kertgazdálkodással, vagyis paprikatermeléssel sem tudták eltar-

36 Uo.

37 Uo.

38 Magyarország mezőgazdaságának főbb termelési adatai. 1935-ben. Bp., 1938.

39 Fél Edit-Hofer Tamás. Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Bp., 1997-1999.

40 Magyarország mezőgazdaságának... 1938.

tani családjukat, ezért haszonbérleti művelésbe, felesbe, harmadosba vállaltak földeket nagyobb gazdáktól. Az alábbi táblázatból látható, hogy legtöbbször 1–5 holdas haszonbérleti szerződést kötöttek. Akik ennél nagyobbakat, azok maguk is tehetősebb gazdák voltak, s akár béresekkkel dolgoztattak. A saját föld megművelése mellett ők mentek el legelőször napszámba a nagyobb gazdákhoz, ők mentek nagyaratásokba, cséplőbandákba, télen pedig a közeli erdőbe fakitermelésre. A család legénysorba serdült fiai pedig helyben, vagy akár a kalocsai pusztákra álltak el béresnek.

*Haszonbérleti gazdaságok nagyság szerinti megoszlása*⁴¹

1 kh-nál kisebb	1–5 kh	5–10 kh	10–20 kh	50–100 kh
9	568	148	32	78

Ez a legszegényebb réteg próbálkozott még paprikafeldolgozói vagy batyus kereskedői iparendélyt kiváltani.

Benczéné családtörténetében leírja, hogy apja bátran újított fiatal gazda korában. Szakszerűbben kezelte a földet, mint az akkor szokásban volt a faluban. *„És volt bőven trágya, amit jól tudtak hasznosítani a földben, hogy nagyobb termésük legyen. Tavaszra a soványabb földbe babot vetettek, amiből kifizették az adót, mert a nagypapa törvénytisztelő ember volt. A frissen trágyázott földbe háromezer öl káposztát ültettek, amikből remélték, hogy lesz egy kis pénz. Lett is olyan jó termésük, hogy három-négy kilós fejek voltak, mint a kerek szép házi kenyér.”*⁴²

A föld szeretete nem volt azonos a meggazdagodás vágyával, a tulajdonszerzésre törekvéssel. A nincstelen Perity János például sok mindennel próbálkozott életében, de mindig visszahúzta a bátyai föld. Így beszélt:

*„No, akkor 52-be Pesten jártam fél évig iskolába, gépkocsiveetői jogosítványt szereztem személyautóra, teherautóra, nehézgép, motor, mind megszereztem. Utána elmentem egy pár bátyáival Pécsre meg Komlóra gépkocsiveetőnek. De neköm ez nem tetszett, én csak a földhöz ragaszkodtam, hát gyűjttem haza. Megin csak földdel dőgoztunk.”*⁴³

Sok paraszti életrajzban, emlékezésben olvashatunk földparcellák megszerzéséről, mint a család fölemelkedésének állomásairól. A neves Harangozó (Lovász) család a nagyobb gazdák közé tartozott húsz holdjukkal. Nekik volt miből örökölniük. A XX. század elején szakszerűen, ügyesen termeltek a földjükön, és jól gazdálkodtak az állatállományukkal is.

„Az én nagypámnak negyven kishold, vagyis ezer négyszögöles hold birtoka volt. Négy családja volt neki. Három lány és egy fiú, az apám. Mindnyájan egyformán örököltek, csak a lány, az Erzsi néni az kevesebbet valamennyivel, mer azt a nagypapa taníttatta. Talán így akarta kompenzálni a három másik családját.

Mikor a nagypapa fölosztotta birtokát, ez talán 1941-ben volt, utána lett csak édesapám önálló gazdálkodó. Az én édesapámnak jutott tíz hold föld, édesanyámnak az ő szülei részéről is jutott tíz hold föld. Így hát mi húsz kisholdon gazdálkodtunk már. Én már inkább csak arra emlékszők, hogy a háború alatt pritaminpaprikát (paradicsompaprikát) termelt. Termelt ő ugyan előtte fűszerpaprikát is, de nem merte elvinni örletni, mert a legtöbb esetben a molnár kicserélte a paprikáját valaki másnak a paprikájára, ami rosszabb minőségű volt. Akkor ő nagyon megharagudott, és

41 Uo.

42 Fehér Zoltán 2005. i. m.

43 Uo.

termelt ugyan valamennyi fűszerpaprikát is, de inkább pritaminpaprikát. Mert azt, ahogy a földről leszedték, mindjárt vihették be Kalocsára az állomásra. A Gallai Antal bácsi volt megbízva, valami Planter gyárnak. a megbízottja volt. Ha apám bevitte délelőtt Kalocsára a paprikát, este már mehetett az Antal bácsihoz a pénzért. Jól megfizették a paradicsompaprikát. A fűszerpaprikán kívül termeltünk búzát, kukoricát.

Édesapám már nem hizlalt sok disznót, mint a nagyapám, mert annak szokott lenni negyven-ötven darab hizott disznója is. Jöttek a kereskedők, és eladta nekik. Ott voltak a disznók az udvarba, vót nekik helyük bőven. Apám azonfelül, ami nekünk kellett, legfeljebb egy-két disznót hizlalt eladásra.

Az én édesapámnak volt húsz kishold földje. Sok darabban. Bátyán kisholddal számoltak. Apám valamikor Kiszána pusztába valami uraságtól földet bérelt a T. Józseffel együtt, még az első világháború idején is ott élt családjával. Csak a húszas évek közepén került vissza Bátyára. Akkor épített itt házat. És itt gazdálkodott, amíg meg nem halt. Nekünk szállásunk nem volt. Édesanyám nagyapjának volt szállása, a Jánosity-féle szállás Fölsőszálláson. Nyáron ott laktak, télen beköltöztek a faluba. A szállási házba ott volt mindenük. Kinn hagyták a jószágot és kijártak oda ötetni. Ami téli munka volt, azt ott végezték el.”⁴⁴

A bátyai határban alig akadt eladó föld, ezért Harangozóék és egy másik jómódú család kapva kapott, amikor meghallották, hogy Vigyázó gróf árulja a birtokát.

„Nagyapám másodmagával ki akarta venni bérbe a Tirát, akkor az még a gróf Vigyázó Ferencé volt. Fölutaztak Pestre. Elmentek a Népszínház utcai palotájába, mert ott lakott. Reggel volt, akkor még nem fogadta őket a gróf, az inas fogadta őket. Azt mondta, hogy majd reggeli után fogadja őket. [...]. Reggeli után kijött az inas, és kérdezte a nagyapáméktól, hogy hogy hívják őket. Ő mondja: Harangozó Márton, a társa meg: Herner Mihály. Akkor bement az inas. Kisvártatva visszajött, és mondta, hogy a Harangozó Márton jöjjön be, de a Herner Mihály ne menjen be, mert – azt mondja – a németes névre nagyon haragudott a negyvennyolcas szabadságharc miatt. A nagyapapa akkor bement hozzá, de egyedül ő nem merte a Tirát kivenni bérbe. Így a bérbevétel meghiúsult. Miután kimentek a gróf palotájából, akkor mondja ám a Herner Mihály a nagyapámnak, hogy: Rómába vótam, de pápát nem láttam.”⁴⁵

A nincstelen Perity János is „újgazda” lett 45-ben. „Negyvenötbe kaptam két kataszteri földet. Az vót életöm legnagyobb szöröncséje talán. Mer utána neköm mindig ujan jó termésöm vót. Mer egy hold mindig paprika vót, a többi meg mindönféle. Előtte azonban, még fiatal házas korában is csak részesművelésű földjük volt. Mikor megnősültem, nulla forinttal kezdtünk. Fődet nem tudtam szerezni, de harmadába-negyedébe válótunk. Pedig biztos szerettem vóna fődet szerezni.”⁴⁶

A paprika-nagykereskedő Hegedűs P. Józsefék is nagybirtokból szereztek gazdaságukhoz egy kis földet. „És aztán fülükbe jutott, hogy Újváryék árulják a földjüket. Hazaérve összeült az egész család, hogy megbeszéljék, mennyi is a pénzük, mennyi földet tudnának venni. Sikerült is 3000 négyszögöl földet megvenni, de bizony azért azokat a szép csillogó aranyakat oda kellett adni a föld árába. Nagyapa észrevette fia sajnálkozását, és mondta: – Ne búsulj fiam, ez a föld meghozza a maga gyümölcsét, mert nagyon jó zsíros fekete föld, és közvetlen a falu szélén Jövőre majd ott ültetünk káposztát, aminek az árából neked veszünk az András-napi vásárba egy télirikabátot.”⁴⁷ (Benczéné Hegedűs Erzsébet)

44 Uo.

45 Uo.

46 Uo.

47 Uo.

Markó József tanító megemlíti a földszerzést mint a család gazdagodásának állomását életrajzában. *„A háború után anyagilag gyarapodott a család. Több darab földet vásároltak szüleim, sőt még a földosztáskor is kaptak egy katasztrális holdat. A térszig nyolc hektár szántó-földünk volt.”*

A jómódú családból származó Guzsván Mihály leírja életrajzában, hogy apja azzal bünteti, hogy kizárja a birtok örökléséből. ... így torolta meg engedetlenségemet. *„Nagybátyám volt a közgyám, az ő közbenjárására anyai örökségemet végül megkaptam. ... Anyámtól örökölt földünkön is termett paprika, kukorica. Tudtunk malacot nevelni. Majd 1942 nyár elején harmadmagammal felkerültem Pestre dolgozni. [...] 1942-ben keresetemből már vet-tünk fél hold földet Bátyán.”*⁴⁸

Egy pletyka szerint az egyik nagygazda parancsba adta béreseinek, hogy minden szántáskor hasítsanak ki a szomszéd parcellájából is egy barázdát, mert így ő minden évben legalább egy holddal növelheti birtokát. Ha jól meggondoljuk, igaza lehetett. Ha ugyanis a gazdaság 20 parcellából állott, azoknak négy-négy oldalán egy-egy lopott barázda összesen 80 barázdát jelent, akár az egy kisholdat is kiteheti. A földszomszédok között a régi időkben is előfordultak „elszántások”.

A kollektivizálás után, amikor a szülők már azért küldték tömegével gyermekeiket középiskolába, hogy fiam, akármilyen legyél, csak paraszt ne, mert a földdel a legnehezebb dolgozni, már a fölülről sugallt felfogás, az önbecsülés, a paraszti élet presztízse elvesztésének a jele volt.

A bátyaiak nem alkalmazták azt a módszert a föld egyben tartására, mint a hajósiak, hogy az a testvér, aki nem kapott örökségül földet, iparosmesterséget tanult. Bátyán lenézték azt, aki inasnak ment. Nem szeret dolgozni – mondták, mert munkán csak a földművelést értették.

A jelen

Egy friss, de ijesztő „zárójelentés”

Ez év első felében egy szép kiállítású kis könyvecske (vagy inkább füzet) látott napvilágot a gödöllői Szent István Egyetem Kiadó gondozásában. A Bányai tanulmányokat Farkas Tibor és Kolta Dóra egyetemi tanárok szerkesztették. Megjelenése lokális jellege miatt természetesen nem vert nagy hullámokat a magyar szellemi életben, pedig, mint cseppben a tenger, ez a tanulmánygyűjtemény is tartalmazza az egész magyar társadalmat, s különösen a pusztuló falvak problémáit, s akár jövőformáló politikusainknak, törvényhozóinknak is feladatokat adhat.

Nemcsak a magyar szellemi élet nem figyelt föl rá, de még a leginkább érintett Bányán sem lett beszédtema, még csak nem is tiltakoztak miatta, nem is háborodtak fel rajta, mint néhány évtizede a hasonló jellegű, a falu elé tükröt tartó írások miatt. Pedig akit a magyar sorskérdések érdekelnek, az úgy vehette kezébe, ezt a kis füzetet, mint a halálos beteg az állapotáról szóló kórházi zárójelentést. Különösen a demográfiai helyzetről, az életminőségről, a társadalmi tőkéről szóló fejezetek félelmetesek. Úgy érezzük olvas-tán, beteljesedik József Attila látomása: *Forgolódnak a tőkés birodalmak, / Csattog világot szagató foguk, / Lány Ázsiát és borzolt Afrikát falnak, / S mint fészket ütik le a kis falut.* Mintha igazolódna az a divatos liberális felfogás, miszerint a falu ma már egy idejétmúlt, halál-ra ítélt fogalom.

48 Uo.

Vajon gondolta volna Kákicsi Kiss Géza, Móricz Zsigmond, Kodolányi János, Féja Géza vagy Fekete Gyula, hogy ami miatt ők már akkor meghúzták a harangkötelet, mára így teljesebb ki.

A kötet létrejöttéről idézem a szerkesztők előszavát. „2015. július 31. és augusztus 7. között a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának néhány oktatója falukutató tábort szervezett Bátyán. Ezt több előkészítő látogatás, illetve szakirodalmi felkészülés és konzultáció előzte meg. Felkészülésünk alapja Fehér Zoltán Bátya életrajza című, 1996-ban megjelent monográfiája volt. A táborban folytatott kutatás kérdőíves felmérést, interjúk készítését és különféle adatbázisok elemzését jelentette. (...)

A kérdőíves alanyai a háztartások voltak. Mivel Bátya lakossága körülbelül 2000 fő, ez 700-750 háztartást jelent. A táborban igyekeztünk minden harmadik háztartást lekérdezni, így 237 kérdőívet sikerült kitöltenünk. Több mint húsz interjút készítettünk a falu vezetőivel, szellemi irányítóival. (...)

Vajon mire voltak kíváncsiak az ifjú falukutatók? Miről szól a füzet? Mint olvassuk, különböző megközelítésben Bátya települést, annak közösségét, problémáit elemezzük. A demográfiai áttekintés után a nemzetiségi összetétellel, identitással, az iskola helyzetével, a helyi társadalom életminőségével, lelki állapotával, társadalmi tőkájével, a gazdálkodás és a turizmus elemzésével foglalkoznak. Valóban, mint írják: ilyen mélységű jelenkori kutatás nemcsak Bátyáról, de más falvokról is ritkán készül. Azt hiszem, a füzet tanulmányai szervesen egészítik ki az én nem egészen egzakt, de hatvanöt évig tartó néprajzi kutatásaimat, s beleillenek a mentalitás aspektusába.

A falu lélekszáma a XVIII. századtól a második világháborúig kisebb-nagyobb ingadozásokkal folyamatosan szaporodott. Ettől kezdve pedig előbb lassanként, majd egyre gyorsabban fogyni kezdett. A magam tapasztalatából tudom, hogy a községházán az 1950-es években megszűnt az évenkénti lakószám-nyilvántartás. A falugyűléseken az aggódókat azzal vigasztalták, hogy a falu népessége ugyan fogy, de a városoké növekszik. Nincs itt baj, elvtársak! Farkas Tibor táblázatából az a rémítő kép bontakozik ki, hogy 1980-tól a Bátyán az élveszületés évenként 2–3 fővel, sőt 2001-től már 9 fővel kevesebb a halálozásnál. S a bátyai népességváltozás számai nemcsak az országos falusi adatoknál, de még a kalocsai járás adatainál is rosszabbak. A népességcsökkenést a születések számának csökkenésén kívül az elvándorlás még csak jobban súlyosbítja, s nem javít rajta az idetelepedők kis száma sem. Alig vigasztaló, de megható, hogy az itt maradni akarókat a család, az emberi kapcsolatok, barátok, a nyugalom, a hagyományok, az élmények és a megszokás motiválja.

A kérdőív kérdésre, hogy miként lehetne a fiatalokat a faluban tartani, a válaszadók majdnem 54 százaléka új munkahelyek megteremtésével képzeletben megvalósíthatónak.

A népességcsökkenés okaként döbbenetes a terhességmegszakítások magas száma. Ki hitte volna, hogy 2009-ben például Magyarországon 100 élveszületésre 220 terhességmegszakítás jut, ugyanekkor Bátyán 15 élveszületésre 10 abortusz. Ebben az alacsonyabb iskolai végzettségűek jelentősen nagyobb számban képviselik magukat.

Egyébként a népesség iskolai végzettségét tekintve Bátyán a 0–7 osztályt és a 8 osztályt, valamint középfokú érettségi nélküli végzettségűek nagyobb arányban vannak jelen a populációban, mint akár a megyei, akár a kalocsai járási átlag. Míg az érettségi és egyetemi-főiskolai végzettségűek kisebb arányban találhatók a megyei és járási átlaghoz képest.

Torzképet mutatnak a megyei és járási községek korfái. A lakosság nagyobb része 40 éven felüli, s ebben is Bátyán találjuk a legtöbb idős embert. Közöttük is a nők tovább élnek.

A szomorú demográfiai helyzet okait így summázza a szerző: „*az egyre csökkenő gyermekszám (...) egyfajta (poszt)modern egykézésre való törekvéssel, a vagyon vagy a jómód elvesztésével járó félelemmel és a magyar társadalomra jelenlevő kiszámíthatatlansággal indokolható.*” Farkas Tibor nem keresi azokat az okokat, amelyek az „*emberarcú szocializmus*” számlájára, a társadalom erőszakos átalakítására való törekvéseire írhatók, bár később más témával kapcsolatban szóba kerül ez.

Az etnikai viszonyok és nyelvhasználat változásai Bátyán című fejezet szerzője Kolta Dóra egyetemi adjunktus, aki maga is bátyai ősökkel rendelkezik. A szerző végigtekinti Bátya történetét, s elmondja, hogy középkori magyar lakossága a török időkben megfogyatkozott, s a XVIII. században a rájuk telepedő délszlávokkal elvegyült. Így alakult ki kettős gyökerű kultúrája. A lakosság etnikai összetételét a sok exogám házasság befolyásolta. Ma az etnikai összetételt színezi az 1956 óta lassanként, majd a rendszerváltozás után rohamosan gyarapodó cigányság megjelenése. Szaporodásukat az is elősegítette, hogy a szomszéd településekről érkezőknek új vagy megüresedett házakat adtak. Ez a népcsoport gyorsan változik, mert letelepedésük után közülük sokan elhagyják a falut, s máshol próbálnak szerencsét. A felmérések szerint nem is integrálódnak.

A kérdőíves felmérés tíz év változásait mutatja. Míg 2001-ben a lakosság 94,7%-a vallotta magát magyarnak, 2011-ben már csak 88,2%. Am ehhez hasonlóan csökkent a magukat rácnak (horvátnak) vallók aránya is 18,8%-ról 12,2%-ra. Döbbenetes, hogy a cigányság, ez a biológiailag friss, egészséges népcsoport anyagi hátrányai ellenére is 2001-től 2010-ig majdnem négyszeresére, 23-ról 100-ra növekedett, s ma már az iskola tanulóinak szinte a harmadát teszik ki, 86 gyerek közül 30 cigány.

A tábor falukutatói rákérdeztek arra is, hogy az illető hol született, milyen nemzeti-ségű, milyen anyanyelvű, milyen nyelven beszélt a válaszadó őse. Számomra meghök-kentő, (nem hittem volna), hogy a populáció felmenőinek csak 43%-a bátyai születésű, 15%-a kalocsai. Azon aztán nem is csodálkozunk, hogy a cigány lakosság szinte teljes egészében, (a populáció 25%-a) nem tudja, hol születtek ősei.

A válaszadók felmenőinek anyanyelve egy rohamos nyelvváltást mutat. Míg a szülők (apa-anya) anyanyelvét 91–83%-a vallották magyar anyanyelvűnek, addig a nagyszülő esetében ez a számarány 79–78%-ot mutatott.

A válaszadók és a felmenők második nyelvként használt nyelvére vonatkozó kérdésre az előbbihez hasonló tendenciát olvashatunk ki. A válaszadóknak csak 16%-a nevezte a magyart második anyanyelvének, a rácot pedig 57%-uk. A szülőknél ezek a számok: 30 és 53%., a nagyszülőknél alig van eltérés: 33 és 50%.

Bátyán Horvát Nemzetiségi Önkormányzat működik, és működteti a Vodenica Horvát Nemzetiségi Kulturális Egyesületet, amely a községi és országos versenyeken, ünnepélyeken szerepel. A templomban minden hónap első napján rác nyelvű misét tartanak. Bátyának horvátországi testvértelepülése is van, ez Bacina. (Csak nevének hasonló hangzása miatt lett Bátya testvértelepülése.)

Az iskola helyzete, a nemzetiségi nyelvoktatás című fejezet szerzői Fábián Bertalan és Kolta Dóra. A demográfiai helyzet rányomja bélyegét az iskolára is. Ma a megszűnés határán áll. Itt, a gyönyörűen felújított és felszerelt Klebelsberg-féle emeletes iskolában, ahol a 30-as években 600 gyerek tanult, 2016-ban 85 nebulóval számolhatott a tantestület, 2017-ben 7 tanuló kezdte az első osztályt. Az iskola diákjai között 15 olyan tanuló van, akik „különleges bánásmódot” igényelnek. (A pedagógusok nagyon jól tudják, hogy akár egyetlen renitens tanuló is lehetetlenné tudja tenni az oktató-nevelő munkát. Ezért viszi sok szülő inkább a kalocsai iskolába gyermekét.) Az óvodába pedig 40 kisgyermek járt. A bátyai iskolában 1959 óta folyik nemzetiségi nyelvoktatás, de a tanulók 84%-a

idegen nyelvként tanulja a horvát nyelvet, amely egyébként sokban különbözik a bátyai „rác” tájnyelvtől. Az óvodában szakkörszerűen folyik a horvát nyelv oktatása.

A *szubjektív életminőség-vizsgálat Bátyán* című tanulmány szerzője Kassai Zsuzsa. A kutatás megállapította, hogy a lakosság többsége összességében elégedett az életével, és boldog Bátyán. Legkevésbé a szórakozási lehetőségekkel és jövedelmükkel, míg leginkább a házukkal és munkájukkal elégedettek. Megállapították ugyanakkor, hogy a helyi társadalmi aktivitás igen alacsony mértékű. Bátyán a munkanélküliség jóval magasabb. A közösségi élettel az említettek miatt is csak a lakosság fele elégedett vagy nagyon elégedett. Az általános elégedettség ennél valamivel jobb képet mutat. Elégedett 47, nagyon elégedett 18%. Ehhez kapcsolódnak a felmérés boldogságérzetet mutató számai, melyek szerint nagyon boldognak érzi magát Bátyán a megkérdezettek 44, kicsit érzi boldognak magát 45%. A felmérés eredményei tehát optimizmusra adhatnak okot.

A *társadalmi tőke Bátyán* című vizsgálat célja annak megállapítása volt, hogy a helyi lakosok mások irányában milyen érzelmi kapcsolatban állnak. Az előző vizsgálatok közül néhány még sugárzott némi optimizmust, ez a kutatás viszont jól tükrözi a magyar társadalom általánosan súlyos állapotát. Az egyénnek a társadalomtól való elszakadását, az elmagánosodást, az elbizonytalanodást, a félelmet a másik emberben való bizalom hiányát. Azt az állítást, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni a megkérdezetteknek csak 35%-a fogadja el. Ezt erősíti meg a következő adat. „A legtöbb ember kihasználná önt, ha tehetné” állítással a populáció 58%-a ért egyet. Még jó, hogy „A családtagokban általában meg lehet bízni” állításban jóformán mindenki egyetért. (94%) A család tehát még biztos bázis Bátyán. Más a helyzet a barátokkal, bennük már többen kételkednek. „A barátokban általában meg lehet bízni” állítással csak 65% ért egyet. Összességében tehát megállapítható, hogy a bátyai társadalmi tőke közepes erősségű – vonja le óvatosan a tanulságot a szerző.

Bátya helyi társadalmának és gazdaságának néhány jellemzője című tanulmány szerzője Farkas Tibor. Bevezetőben a szerző idézi az én kutatásaimat. A helyi társadalom lelki állapota című alfejezetből láthatjuk, hogy a bátyiaiak anómiás lelki állapota (normanélküliség, vagy a normák gyengesége) még jobb az országos adatoknál. A következőkben idézem az egyes állítások elfogadásának két országos (O) és a helyi (B) százalékszámait. Az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme tervek szöni (O: 69–40, B: 35). Minden olyan gyorsan változik, az ember azt sem tudja, miben higgyen (O: 82–56, B: 55), Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban (O: 75–44, B: 51). Ha problémám van, számíthatok a házastársamra vagy családomra (O: 69, B: 94). Ez utóbbiban megint a család biztos bázis. Az idézett kijelentésekkel egyetértők között (az utolsót kivéve) Bátyán mindenütt több a nő.

Ha a bátyai társadalom lelki elszegényedésének okait keressük, az értékvesztés esetében ez a háború után megkezdődött. „Az 1948-tól kezdődő időszakban a társadalmi értékrendet alakító folyamatoknak mélyreható és súlyos következményekkel járó hatásai voltak Magyarországon. Bizonyos értelemben a posztkádári értékrend mind a mai napig fellelhető a társadalomban (...) Az 1990-es évektől kezdődően megjelennek a társadalomban a megkésett fogyasztói társadalom értékei, majd a posztmodern értékek is.

Egyes kutatások arról szólnak, hogy a magyarok általában zárt gondolkodásúak, kevésbé hajlamosak öngondoskodásra, és az egyéni felelősséget nem szívesen vállalják, értékrendszerük csak elvi szinten találkozik a szabályok és a társadalmi normák betartásával. Egyes kulturális sajátosságok (például a bizalom, mások tisztelete, önállóság) pozitívan befolyásolják az ország gazdasági fejlettségét, magasabb teljesítmény elérését ösztönözhetik, sőt a munkaerőpiaci folyamatokat is befolyásolják.” A bátyai kérdőíves felmérés ezekre a kérdésekre adott válaszai mindezt

igazolják. Azt például, hogy valaki úgy megy rokkantnyugdíjba, hogy még képes lenne dolgozni, ugyan csak 14% tartja elfogadhatónak, de a téesz idején ez széles körben gyakorolt visszaélés volt. A kockázatvállalást a siker a érdekében populáció 86%-a tartotta elfogadhatónak. Ez a viszonylag magas elfogadottság annak a bizonyítéka, hogy még szívósan tovább él ennek a falunak az erősen kereskedői beállítottsága. Bányát a földszúke miatti szegénységből, a XX. század elején, éppen a korábbi hagyományokra visszanyúló intenzív árutermelés (fűszerpaprika-termelés) és kereskedelem emelte ki. A vagonszámra külföldi piacokra szállító paprika-nagykereskedőkben épp úgy élt a kockázatvállalás, a rizikó, sőt a spekuláció igénye, mint a szegény batyus kereskedőkben. A monopólium, vagyis az állami gyámkodás, az államilag irányított paprikatermelés ellen annak idején (30-as évek) az egész falu egy emberként kiállt, s a szabad kereskedelem mellett tette le a voksot. A végül győzedelmeskedő monopólium idejében pedig a tökélyre fejlesztett feketezés jelezte a néma ellenállást. Megerősítve azt a felfogást, hogy boldogulni csak a törvények kijátszásával lehet.

A falu problémáit a megkérdezettek 16%-a nem tudta megnevezni. A cigányságot problémaként 15%-uk említette, a munkahelyek hiánya, illetve a munkakedvhiány 13%-nak jelentette a legnagyobb problémát. Érdekes, hogy a csökkenő népességet, az elvándorlást csak 5% érezte fenyegetőnek. Ugyanígy nem érzik jelentősnek a közösségben a szeretet hiányát, a zárkózottságot, azt hogy nincs szomszédolás, kapu elé való kiülés, beszélgetés, mert a megkérdezetteknek csak 3%-a jelezte ezt. Az igazi problémák annullálása veszedelmes tünet.

A felmérés szerint a falu lakosságát a cigánykérdés, az útépités, a bevándorlók, az irigység, s legfőképpen pedig a falu vezetősége, a helyi politika osztja meg leginkább, nem pedig a pártpolitika. A lakosság fele azonban nem tudott megemlíteni efféle megosztó okot.

A gazdasági fejlettség mutatói szerint (a 100 főre jutó gépkocsik száma, az egy háztartásra jutó gáz- és elektromosáram-fogyasztás) Bányát a kalocsai járás 22 települése közül az előkelő negyedik helyen áll. Az itt működő egyéni és társas vállalkozások pedig 2000-től 2014-ig folyamatosan növelik profitjukat.

A fejezet tanulságaként megállapítható, hogy a viszonylagos gazdasági jólét, fejlettség nincs arányban a társadalom kohéziójával, mentalitásával.

Bányát a hajdani tipikus kerteszkedő parasztfalu, a rendszerváltás után jellegében megváltozott. Míg 1935-ben 1142 önálló gazdaság működött, szinte annyi gazdaság (munkahely!), ahány család, 2000-re ez a szám 511-re, 2010-re pedig 267-re csökkent. A régi parasztnak meghaltak, gyerekeik pedig nem folytatták a gazdálkodást, a rájuk maradt földet eladták vállalkozóknak. A mezőgazdasági területet használók száma hasonlóképpen megfelelő, 503-ról 253-ra. Még így is a társas és egyéni gazdaságok száma 2010-ben Bányán magasabb volt a kalocsai térségben éppen úgy, mint a megyében és a Dél-Alföldön. Az országos átlagnak ez a kétszerese.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottakat már nem lehet parasztnak nevezni, ők mezőgazdasági alkalmazottak, esetleg szakmunkások, de hiányzik már belőlük a paraszti hagyományos tudás és paraszti mentalitás. A vállalkozókban még maradt ebből valami, de már ők is másképp gondolkodnak, mint paraszti őseik. Náluk nem öröklött benső kényszer, hogy akkor is termelni kell, ha arra ráfizetnek. A régi parasztnak el sem tudta volna képzelni, hogy állatállományának megkritikálásért (kiirtásáért) állami támogatást kapjon. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a fokozott gépesítés miatt a 2000-es 423-ról 2011-re 153-ra csökkent, a mezőgazdasági foglalkoztatottak az összes foglalkoztatott személynek a 44%-áról a 21%-ára. Csodálatos, hogy mindezek a számok

még így is magasabbak az előbb említett bázisok számainál, sőt a regisztrált őstermelők száma 2009-től 2015-ig némileg még nőtt is 246-ról 250-re, így az 1000 lakosra jutó őstermelők az előbbi térségek őstermelőinél majdnem kétszer annyian vannak, az országos átlagnál pedig toronymagasságban. A magyarországi átlag ugyanis a következő: 1000 lakosra 28 őstermelő jut, Bátyán 119.

A válaszadók tulajdonában lévő földterület megoszlásában a földdel nem rendelkezők aránya a legmagasabb (39%). Ezt követi az 1–5 ha, majd az 1 ha alatti birtokkal rendelkezők száma. Ez utóbbi kategóriában azok a többnyire nyugdíjas korú családok tartoznak, amelyek némileg nosztalgiából, némileg a nyugdíj kiegészítése céljából „kapálgatnak”, bár a szántást már bérben végzik náluk.

A kertészeti hagyományok következtében a földbirtokkal rendelkező válaszadók legtöbbször zöldségeket termel. (30%). Ezt követi a paprika (27%), majd a fokhagyma és a gabona (819–18%).

A paraszti Bátyán a háború előtt még minden udvarban neveltek állatokat, számos állatot, sertést és baromfit. A vizsgálat szerint ezek száma drasztikusan csökkent tíz év alatt, vagyis 2000-től 2010-ig. A szarvasmarháké 51-ről 17-re, a lovaké 35-ről 23-ra, a sertésé 14 317-ről 12 176-ra, a baromfi, 3242-ről 867-re. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy eltűnnek, vagy más funkciót kapnak az udvarokban az istállók, ólak, száritók, górék, galambdúcok. Az udvarok a városihoz hasonló díszudvarokká, parkokká válnak, nem a gazdálkodás színhelyei. A bátyai ember már nem maga termeli meg önellátására a húst, a zöldséget, hanem a boltban vásárolja, mint a városiak.

A válaszadó földtulajdonnal rendelkezők közül valamennyi (összes) terményét 50%-uk értékesíti, 24%-uk pedig maga használja föl. 40%-uk felvásárlóknak adja el, 31%-uk a nagybani piacon, 11%-uk háznál teszi pénzzé termékeit. Ez az adat megint csak a régi kereskedő hajlam csökevényes továbbélését bizonyítja. Szomorú, hogy a válaszadók gazdaságában a családból csak egy fő (39%), vagy kettő (férj-feleség) dolgozik (39%).

A falukutatók arra is kíváncsiak voltak, hogy mi állíthatná meg Bátyát a lejtőn. Mi tarthatná, menthetné meg? Mivel Bátya már rég nem paprikás parasztfalu, de nem vált igazán alvó (agglomerációs) településsé és üdülőfaluvá sem, vajon az idegenforgalom fejlesztésével lehetne-e valamit kezdeni? Ezzel a kérdéssel foglalkozik Kútvolgyi Viktória Bátya turizmusa címen. A megoldási javaslatokhoz tudni kellene, mire büszkék a bátyaiak. Mivel lehetne idecsalogatni a városiakat? Láttuk, hogy régebben mezőgazdasági terményeikkel, hagymájukkal, később paprikájukkal, s az ebből fakadó jómódjukkal dicsekedtek. Eszükbe se jutott gazdag népi kultúrájukat a világ elé tárni. A felmérés szerint néhány épületükre (templom, kálvária, iskola, óvoda, faluház, emlékmű, tájház, paprikamúzeum stb.) feltekinthetnek, de egyre fogyó népi építészeti hagyományait is a világ elé tárhatnák, s megmenthetnék. (Ez azonban egyáltalán nem tudatosult bennük. Romlik a falukép, pedig lehetett volna itt egy újabb Hollókő is.) A község művelődési háza építészetileg megbontja a falukép stílusát. A tájház és a paprikamúzeum pedig jószándékúsága ellenére sok szakmai javításra szorul. Az emberek közül a családcentrikusság jeleként legtöbbször egy családtagjukra büszkék és még néhány közvélemény-formáló személyiségre. Az események és hagyományok közül a hagyományok továbbéléseként a fokhagymafesztiválra s egyéb rendezvényekre (Préló, Bőgötmetés), a paprikatermesztésre. Mindennek ellenére a megkérdezetteknek csak nem egészen a negyede foglalkozna falusi turizmussal. Szervezéssel, előkészítéssel alig valaki, legtöbbször pusztán a vendéglátást vállalnák.

A falusi turizmus szolgálatába léphetne az itt működő néhány öntevékeny kulturális csoport, mint a Danuvia Ifjúsági Fúvószenekar, a Rozmaring Népdalkör, a Kalocsai

Hagyományőrző Néptáncsoport. Sárközi Íjász Egylet, a Zabarna Industrija Zenekar és a kötetben nem említett Vodenica Néptáncsoport. Mindezen együttesek legtöbbje nem kizárólag bátyaiakból áll, de a községi rendezvényeken kívül más településekre is kapnak meghívást.

A súlyos, valóban sorskérdéseket tagláló nyomasztó hangulatú fejezetek oldásaként végül a népi táplálkozás néhány aspektusát is vizsgálták (Kútvölgyi Viktória: Bátya gasztronómiája). Az utolsó fejezet tanulsága szerint az anyagi jólét a táplálkozásban is megnyilvánul. Az biztos, hogy a faluban nincs éhezés. A gyerekek és az öregek jó része a napköziben étkezik. A régi napi kétszeri táplálkozást fölváltotta a háromszori étkezés. A régi, szinte kizárólag növényi eredetű ételek helyett a húsételek mindennapos fogyasztása természetessé vált. A község népének gasztronómiáját két alapvető kérdéssel vizsgálták. 1. Milyen hagyományos bátyai ételt tudnak elkészíteni a háztartásukban? 2. Mit szoktak főzni leggyakrabban? Az első kérdésre első helyen a bableves, második helyen a halászlé, harmadik helyen a krumplileves áll. A második kérdés az ételek gyakoriságát firtatta. A gyakorisági sorrend ez: 1. makala, 2. töltött káposzta, 3. olajos káposzta, 4. tört bab, 5. paprikás krumpli nokedlival.

A bátyaiak az én kutatásaim szerint nem ismerték a csigatésztát, a lebbencset és a cérnabetéltet. Egyszerűbb tésztaféléket főztek a levesükbe. Sütemények közül a leggyakoribbak a paprikás kalács, a masznica, a bátyai torta (újabb), a sós túrós rétes és a túrós pite.

Az ünnepnapi levesek közül leggyakoribb a húsleves (57%) és a halászlé (35%). Az ünnepnapi második fogások négy leggyakoribb étele: 1. pörkölt, 2. rántott hús, sült hús, 3. töltött káposzta.

Az ünnepi ebédek desszertjei között első a sós túrós rétes (22%) és a kalács (19%).

Az említett ételféleségek táji specialitásokként az idelátogató turistáknak is bizonyára ízlene.

Bátya nem akarja Gyűrűfű példáját követni, nem akar az elnémult harangok, az elsodort falu sorsára jutni. A gödöllői egyetem tanulmánykötetével megint egy értékes darabbal szaporodott a faluról szóló értékes publikációk sora. Félek, hogy mire megtelik könyvespolcom ezzel az önismereti-honismereti kötettel, üresen marad az utolsó ház is a magával meghasonlott Bányán.